

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PROCOPIUS'UN TARİHÇİLİĞİ,
M. S. 6. YÜZYILDA DOĞU AKDENİZ
VE ANADOLU TARİHİNE KATKISI

Dilan TAŞTEKİN

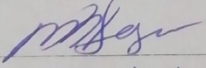
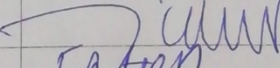
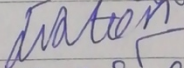
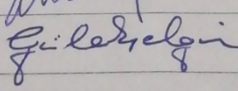
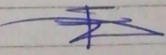
2501161128

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR

İSTANBUL - 2020

TEZ ONAY SAYFASI

	T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ONAYI	
ÖĞRENCİNİN;		
Adı ve Soyadı	: DILAN TAŞTEKİN	Numarası : 2501161128
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	: TARİH/ ESKİÇAĞ TARİHİ	Danışmanı : PROF DR MUSTAFA H. SAYAR
Tez Savunma Tarihi	: 20.01.2020	Saati : 13.00
Tez Başlığı	: "PROCOPIUS'UN TARİHÇİLİĞİ ve M.S.6. Y. Y. DOĞU AKDENİZ VE ANADOLU TARİHİNE KATKISI"	
TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.		
JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF DR MUSTAFA H. SAYAR		KABUL
2- PROF DR TURHAN KAÇAR		Kabul
3-PROF DR EBRU ALTAN		Kabul
4-PROF DR GÜLER ÇELGİN		KABUL
5-PROF DR NEVRA NECİPOĞLU		
YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF DR BEDİA DEMİRİŞ		KABUL
2. DOÇ DR FATİH DURGUN		

Versiyon 1.0.0.2-61559050.302.14.06

ÖZ

PROCOPIUS'UN TARİHÇİLİĞİ VE M. S. 6. YÜZYILDA DOĞU AKDENİZ VE ANADOLU TARİHİNE KATKISI

DİLAN TAŞTEKİN

Aynı yazarın kaleminden çıktığı konusunda uzun süre tartışılmış ve birbirinden farklı biçimde mevcut üç ayrı tarih kaydını tutmuş olan Procopius imparator Iustinianus'un ismiyle anılan dönemde, M. S. 500 yılı civarında Eskiçağ'daki adlandırması ile Caesarea Palaestina olarak bilinen kentte dünyaya gelmiştir. Burası günümüzde İsrail toprakları içinde yer alan Kaysariye kentidir. Arazi sahibi bir ailenin ferdi olması sebebiyle oldukça iyi bir eğitim aldığı düşünülmektedir. Gerek eğitimi gerekse görevleri sebebiyle uzun seyahatlere çıkmıştır. Bu seyahatlerde edindiği izlenimlere, tanıklık ettiği olaylara, dinlediği hikayelere eserlerinde yer vermiş son derece merak uyandıran bir tarihçi olarak ün kazanmıştır. Dönemin en önemli dillerini iyi bildiği ve kullandığı için eserlerinde oldukça zengin referanslar bulunmaktadır. Aldığı eğitim sebebiyle, kendisinden yaklaşık bin yıl önce yaşamış olan tarihçilerin izlerini taşır. Klasik tarih yazarlarının yaptığı gibi tarih kaydına geleneksel giriş ile başlar. Tarihin babası olarak anılan Herodotos, M.Ö. 5. yüzyılda Yunanlar ile Persler arasında geçen savaşları anlatır. Thukydides Atina ile Sparta kent devletlerinin savaşını yazar. Yüzyıllar sonra başka bir dönemde başka bir kültürün içinde yetişmiş olan Caesarealı Procopius imparator Iustinianus'un hüküm sürdüğü yıllarda olanları kaydeder. Herodotos ve Thukydides gibi Procopius da kendi dönemi için en önemli kaynaklardan biridir; hatta çoğu zaman tek kaynaktır.

Modern araştırmacılar tarafından Iustinianus'un son Roma ve ilk Bizans imparatoru olarak kabul görmesi, bir dönemin bitip başka bir dönemin başlamasında bir sınır çizgisi olarak anılması gibi Procopius da klasik tarih yazımı geleneğini yaşatan son isim olarak görülmektedir. Söz konusu dönemde artık öncekinden farklı bir dil, üslup, gelenek ve kültür vardır. Iustinianus politikaları ve refomları ile kimi

zaman açıkça kimi zamanda gizlice Procopius'un eleştirilerini almıştır. Hüküm sürdüğü dönemde maddi kaynakları tükettiğinden, dini konularla ilgilenmesi sebebiyle tepki topladığından bahsedilmiştir. Procopius imparatorun faaliyetlerini ve saray çevresinde gelişen olayları kaydetmiştir. Özellikle inşa faaliyetleri ile ilgili tek bir eser kaleme almıştır, fakat günümüzde en bilinen eseri şüphesiz ki yergilerle, ithamlarla dolu olan kitabı **Gizli Tarih**'tir. Procopius'un tarihçiliğinin incelendiği, özellikle askeri tarihçiliği konusunda son derece önemli referanslara sahip eseri **Savaşlar**'dır. İmparatorluğun neredeyse her yanında savaşlar yapılırken, Procopius bir tarihçi olmanın öncesinde ilk elden gözlem yapabilecek konuma sahip bir danışman, bir özel sekreter olarak önemli komutanlara eşlik etmiştir. **Savaşlar** kitabını özel kılan husus da tam olarak bu durumdur. Konumu sebebiyle bilgi edinme konusunda oldukça avantajlıdır. Sefer halinde olmanın bir sonucu olarak sıklıkla ve uzak bölgelere seyahatleri olmuş, farklı kültürler ve coğrafyalar tanımıştır. Karakteri ve kayıt tutmadaki titizliği dolayısıyla ayrıntılı açıklamaları ve kimi zaman da “konu dışı” olarak anılan anlatımları vardır.

Anahtar Kelimeler: Procopius, Caesarea, Iustinianus, Tarih Yazımı, Geç Antik Devir, Belisarius.

ABSTRACT

PROCOPIUS AS HISTORIAN: HIS CONTRIBUTION TO THE 6TH CENTURY AD THE HISTORY OF EASTERN MEDITERRANEAN AND ANATOLIA

DİLAN TAŞTEKİN

Procopius was born in Caesarea Palaestina in about A. D. 500 during the period known after the Emperor Justinian. Procopius was the author of three separate history books written in completely different style and therefore, the subject of long-lasting discussions about whether or not these books were products of the same author, i.e. Procopius. It is assumed that he was a member of a land-owning family and had a notably good education. Procopius was on the road for long periods of time because of his duties and educational purposes. He addressed his observations, the events and stories he had either witnessed or heard during such travels and developed a reputation as a highly interesting historian. Since he knew the most important languages of that period, his works are rich in terms of references. Due to his education, his works bear the trace of other historians who had lived about a thousand years before him. Just as the classical historians, he starts his history records with an introduction. Herodotus, referred as ‘the father of history’, gives an account of the wars between Greeks and Persians. Thucydides writes about the war between the two city states, i.e. Athens and Sparta. Centuries later, growing in a different culture and period centuries later, Procopius of Caesarea writes about the events taking place during the reign of Emperor Justinian. Just as Herodotus and Thucydides, Procopius is one of the most important sources for his time and he is often the only source.

Just as Justinianus is considered to be the last Roman and the first Byzantine emperor and as a cornerstone ending one period and starting another, Procopius is also considered to be the last name maintaining the tradition of classical historiography. During this period, there is a different language, style, tradition and culture. Procopius

has explicitly and implicitly criticized Justinian explicitly and sometimes implicitly due to his policies and reforms. It is said that Justinian received negative responses and reactions during his reign because he consumed material resources and was interested in religious matters. Procopius recorded the emperor's actions and the events around his palace. Procopius wrote a single book on construction activities; however, it is beyond doubt that 'the Secret History', a book full of criticism and accusation, is currently his most famous book. 'History of the Wars' is also a highly significant work consisting of important references about his skills as a military historian. While wars were being fought almost everywhere in the empire, Procopius accompanied important commanders as a consultant and a private secretary and as a result, he was able to make first-hand observations before becoming a historian. This is exactly what makes 'History of the Wars' stand out. He was extremely advantageous in obtaining information due to his status. As a result of being on a campaign, he traveled frequently and to distant regions. Thus, he learned about different cultures and various geographic locations. Due to his character and meticulousness in record keeping, he wrote in detail and sometimes addressed those issues 'off-topic' issues.

Keywords: Procopius, Caesarea, Justinian, Historiography, Late Antiquity, Belisarius.

ÖNSÖZ

M. S. 6. yüzyılda yaşamış ve tarih kayıtları tutmuş olan Procopius kendi döneminde de eski diller olan Eski Yunanca ve Latinceyi, sadece bu dilleri değil bu kültürlerin inançlarını, siyasi ve sosyal yapılarını, edebiyatlarını da iyi biliyordu. Tarihlerini kendi tanıklığı ile yazmış, anlattıklarının çağdaşları tarafından teyit edilebileceğini de belirtmiştir. **Savaşlar Tarihi**, **Yapılar** ve **Gizli Tarih** adındaki eserlerin üçünün de Procopius'a ait olması konusu uzun zaman tartışılmış, nihayetinde bu eserlerin Procopius'un kaleminden çıktığı konusunda fikir birliği sağlanmıştır. Çalışmamızda bu üç eseri inceleyerek Procopius'un tarih yazıcılığını ve onun yorumları ile karşılaştırmalar yaparak da söz konusu dönemde Anadolu ve Doğu Akdeniz bölgesinde girilen ve yürütülen işlere dair birkaç satır yazmaya çabaladık.

Kelimelere dökülebilen teşekkür ifadelerinin yetersiz kalacağı, yalnız bu tez çalışması için değil lisans öğrenciliğim zamanından bugüne anlayışı, emeği, desteği ve kıymetli tecrübelerini aktardığı için değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR'a ne kadar teşekkür etsem, az. Doğru yolu bulmamı sağlayan yapıcı eleştirileri ve gösterdikleri ilgi için değerli hocalarım Prof. Dr. Tuhan KAÇAR'a, Prof. Dr. Ebru ALTAN'a, Prof. Dr. Güler ÇELGİN'e, Prof. Dr. Bedia DEMİRİŞ'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Aydınlatıcı yönlendirmeleri için minnettarım. Hoca-öğrenci çalışmalarının ötesinde her zaman ilgileri üzerimde olan, her adımda destekleriyle yanımda bulunan ve kıymetlerinin değerini ölçemeyeceğim hocalarım ve manevi danışmanlarım Oğuz YARLIGAŞ'a, Selin ÖNDER KADDAR'a, İsmail AYMAN'a, Gökür BEKTAŞ'a, Hale TÜMER'e, Arif YACI'ya ve Muhammed YÜCEL'e sevgi dolu teşekkürlerimi sunarım. İhtiyaç duymama gerek kalmadan destekleriyle beni saran değerli arkadaşlarım İsmail KOÇUK'a, İtir Merve KÖSTEKLİ'ye, Aysun KARA'ya ve Özge ACAR'a teşekkür ederim. Her konuda olduğu gibi bu çalışmadaki gayretlerimde de dostluğu ve emekleri için kıymetli arkadaşım Duygu NARÇİN'e ve beni kendi evlatlarına gösterdikleri ilgi ile sarmalayan kıymetli ailesine sevgi ve minnet dolu teşekkürlerimi sunarım. Şevkatli

ve sakinleştirici önerileriyle daima yanımda olan Songül SUBAŞ’a, Cem SOYHAN’a, Seda KIZILKAYA’ya, Feza ve Neyir ile sevgili kızları Deniz Ege HOKKACI’ya teşekkürlerin en kıymetlisini sunarım. Son olarak, uzunca zamandır birlikte çalıştığım öğrencilerime beni her zaman heveslendirmeleri ve coşku dolu teşvikleri için teşekkür ederim.

DİLAN TAŞTEKİN
İSTANBUL, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
EKLER, RESİMLER VE HARİTALAR LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

PROCOPIUS VE ENTELEKTÜEL DÜNYASI

1.1. Procopius'un Hayatı.....	4
1.2. Procopius'un Doğduğu Kent: Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Kalıntılar Işığında Caesarea'nın Tarihi.....	7
1.3. Procopius'un Eserleri ve Eserlerinin Tarihlendirilmesi	18

İKİNCİ BÖLÜM

PROCOPIUS VE TARİH YAZICILIĞI

2.1. Tarih Yazımı Gelenekleri.....	23
2.1.1. Eski Yunan Edebiyatında Tarih Yazımı Geleneği	23
2.1.2. Roma Dünyasında Tarih Yazımı Geleneği.....	25
2.2. Procopius ve Tarih Yazıcılığı Konusunda Örnekleri.....	29
2.2.1. Procopius ve İmparator Iustinianus'un Askeri Seferleri	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMPARATOR IUSTINIANUS'UN HÜKÜMDARLIK DÖNEMİ VE PROCOPIUS'UN 'YAPILAR' KİTABI

3.1. M. S. 3. Yüzyıldan M. S. 6. Yüzyıla Roma İmparatorluğuna Kısa Bir Bakış	43
3.1.1. İmparator Iustinianus'un Hükümdarlığı ve Faaliyetleri	46
3.2. Procopius'un Yapılar (Περὶ Κτισμάτων) Kitabında Doğu Akdeniz ve Anadolu	50
SONUÇ.....	60
BİBLİYOGRAFYA.....	65

RESİMLER VE HARİTALAR LİSTESİ

Resim 1: Tabula Peutingeriana, Caesarea Maritima.....	11
Resim 2: Caesarea kentinin hava fotoğrafı.....	12
Resim 3: Herodianus tiyatrosu.....	15
Resim 4: Herodianus hippo-stadium'u.....	16
Resim 5: Iustinianus'un M. S. 521 yılında hazırlattığı iki parçalı panel.....	47
Resim 6: Sangarios köprüsünün çizimi.....	53
Harita 1: Hellenistik dönemde Caesarea kenti.....	12
Harita 2: Herodianus döneminde Caesarea kenti.....	13
Harita 3: M. S. 6. yüzyılda Caesarea kenti.....	14

KISALTMALAR LİSTESİ

App. Mith.	:	Appianus, <i>Μιθριδάτειος (Mithridateios)</i>
Ar. Eq.	:	Aristophanes, <i>Equites</i>
Ar. Pax	:	Aristophanes, <i>Pax</i>
Agath. Hist.	:	Agathias, <i>Historia</i>
Amm. Marc.	:	Ammianus Marcellinus, <i>Historia</i>
Bkz.	:	Bakınız
Çev.	:	Çeviren
Dio. Chrys. Or.	:	Dio Chrysostomus, <i>Orationes</i>
Dion. Hal. Thuc.	:	Dionysius Halicarnassensis, <i>De Thucydide</i>
Ed.	:	Editör
Euseb. Hist. Eccl.	:	Eusebius, <i>Historia Ecclesiastica</i>
Euseb. Vit. Const.	:	Eusebius, <i>Vita Constantini</i>
Eutr.	:	Eutropius, <i>Breviarium Historiae Romanae</i>
Evagrius HE.	:	Evagrius Scholasticus, <i>Historia Ecclesiastica</i>
Geog. Cedrenus Hist.	:	Georgius Cedrenus, <i>Compendium Historiarum</i>
Hdt.	:	Herodotos, <i>Historia</i>
Joseph. AJ.	:	Josephus, <i>Antiquitates Judaicae</i>
Joseph. BJ.	:	Josephus, <i>Bellum Judaicum</i>
Lucian. Hist. Conscr.	:	Lucianus, <i>Quomodo Historia Conscribenda Sit</i>
Malalas Chron.	:	Malalas, <i>Chronographia</i>
Men. De Sent.	:	Menander Protector Historicus, <i>De Sententiis</i>
M. Ö.	:	Milattan Önce
M. S.	:	Milattan Sonra
Philost. VA	:	Philostratus, <i>Vita Apollonii</i>
Phot. Bibl.	:	Photius, <i>Bibliotheca</i>
Plin. Epist.	:	Gaius Plinius Caecilius Secundus, <i>Epistulae</i>
Plin. HN.	:	Gaius Plinius Secundus, <i>Naturalis Historia</i>
Plut. De Glor. Ath.	:	Plutarchus, <i>De Gloria Atheniensium</i>
Polyb. Hist.	:	Polybius, <i>Historiae</i>

Procop. <i>Aed.</i>	:	Procopius, <i>De Aedificiis</i>
Procop. <i>Anec.</i>	:	Procopius, <i>Anecdota</i>
Procop. <i>Hist.</i>	:	Procopius, <i>Historia</i>
Quint. <i>Ins.</i>	:	Quintilianus, <i>Institutio Oratoria</i>
SEG	:	Supplementum Epigraphicum Graecum
Strab.	:	Strabon, <i>Geographica</i>
Tac. <i>Hist.</i>	:	Tacitus, <i>Historiae</i>
Theophanes <i>Chron.</i>	:	Theophanes Confessor
Thuc.	:	Thukydides, <i>Historiae</i>
TLG	:	<i>Thesaurus Linguae Graecae</i>
TLL	:	<i>Thesaurus Linguae Latinae</i>

GİRİŞ

Eskiçağ Tarihi alanının Batı kültürü için kaynak diller olan Eski Yunanca ve Latince lisans veya lisansüstü çalışmaları için son derece önemlidir. Tarih alanı için temel olan metodolojiyi sağlama konusunda hem günümüzde yayınların yapıldığı modern dilleri hem de içeriği oluşturan eski metinlerin yazılmış olduğu klasik dilleri ve kültürleri bilmek tatmin edici bir bilgi, bakış açısı ve sonuç sağlayabilir. Yüksek lisans tez konusunu belirlerken, Procopius'un tarihçiliğini filolojik bilgi ve yöntemler eşliğinde incelemek tezin temel hedefi olmuştur.

Pers Savaşlarının tarihini yazan Herodotos, Peloponnesos Savaşlarını anlatan Thukydides gibi, Caesarealı Procopius, Iustinianus'un hüküm sürdüğü dönemde yaşamış, onun hüküm sürdüğü yıllarda olanları kaydetmiştir. Dolayısıyla Iustinianus'un şahsı pek tabi Procopius'un aktarımı ile, onun gözünden ve süzgecinden geçmiş bir halde okunmaktadır. Procopius ve eserleri konusunda temel modern kaynaklardan biri olan Averil Cameron'un **Procopius and Sixth Century** adlı kitabında önerdiği gibi, onu doğru anlayabilmek için birbirinden farklı özelliklere sahip olan eserlerini birarada ele alma gayreti içinde olunmuştur.

Tezin ilk bölümünde Procopius'un hayatı ile ilgili bilgiler elde etmeye çalışılmıştır. Ne yazık ki Procopius'un kendisi ve yaşamıyla ilgili oldukça az kayıt bulunmaktadır. Eserlerinde görülen zenginliğin kaynağı şüphesiz memleketindeki özellikle klasik edebiyat ve tarihçilik konularında eğitim veren bir merkezin, çok önemli bir kütüphanenin bulunmasıdır. Bu sebeple, doğduğu ve yetiştiği yer olan, Doğu Akdeniz kıyılarında, günümüzde İsrail topraklarında bulunan Caesarea (Kaysâriye) kentinin tarihine kısa bir bölüm olarak yer verilmiştir. Sonrasında da kısa bir araştırma tarihçesi niteliğinde olan, Procopius'un eserleri konusundaki çalışmalar teze dahil edilmiştir.

İkinci bölümde Procopius'un eserlerinin tarih yazıcılığı üzerinde durmaya çalışılmıştır. Caesarea kentinde özellikle Thukydides ile ilgili eğitim veren bir

merkezde eğitim gören Procopius klasik tarihçiliğin izlerini taşımaktadır. Bu sebeple, Eski Yunan ve Roma edebiyatı içindeki tarihçiliği örneklendirerek **Savaşlar** (Ἱστορίαι / Ὑπὲρ Τῶν Πολέμων)¹, **Yapılar** (Περὶ Κτισμάτων)¹ ve **Gizli Tarih** (Ἀνέκδοτα)¹ daha geniş bir çerçevede okumak hedeflenmiştir. Procopius öncülerinin de yaptığı gibi, savaşlar tarihini yazarken gelecek nesillere örnek olması amacını taşımıştır. Bu amacı ve detaycılığı sebebiyle kimi zaman modern araştırmacılar tarafından, özellikle **Savaşlar** kitabındaki detaylar sebebiyle, bir stratejist olarak değerlendirilmiştir. Hristiyan inancının yanında Homeros, Herodotos, özellikle Thukydides, Quintilianus, Tacitus, Lucianus ile başka tarihçi, eleştirmen ve yazarlardan etkilenmiştir. Bu etkilenmenin sonucunda eserlerinde görülen alıntılar modern araştırmacılar arasında Procopius'un bir pagan mı yoksa bir Hristiyan mı olduğu konusunda tartışmalara sebep olmuştur. Örneğin, Homeros'ta veya Aristophanes'te duymaya alışılan deyimleri, ifadeleri kimi zaman Procopius'un eserlerinde görmek mümkündür. Diğer bir örnek olarak, özellikle Hellenistik dönemde daha da belirgin bir imge olarak karşımıza çıkan **thykhê** (talih) **Savaşlar** kitabında sıkça geçmektedir. Procopius'un eserlerinde **talih** 'nereden eseceği belli olmayan bir rüzgardır'.

Tezin üçüncü bölümünde ise, genel bir çerçeve çizebilmek amacıyla M. S. 3. yüzyıl ile M. S. 6. yüzyıl arasındaki döneme kısa bir şekilde değinilmiştir. İmparator Iustinianus'un hüküm sürdüğü yılları (M. S. 527-565) ve girişimlerini inceleyen bölümün ardından Procopius'un Türkçede **Yapılar** olarak bilinen kitabının yönlendirmeleri ile Doğu Akdeniz ve Anadolu coğrafyasıyla ilgili anlatımlara yer verilmiştir.

Bu tezin coğrafi olarak sınırlandırılması Procopius'un **Yapılar** kitabında yer verdiği ölçüde Doğu Akdeniz ve Anadolu olarak yapılmıştır. Procopius **Yapılar** kitabına Efes kenti yakınlarını, Tenedos adasını, Bitinya, Frigya, Galatya,

¹ Eser isimlerinin transliterasyonu sırasıyla şu şekildedir: Historiai/Peri Tôn Polemôn, Peri Ktismatôn, Anekdotia. Eserlerin Latince başlıkları şu şekildedir: **De Bellis** (Savaşlar), **De Aedificiis** (Yapılar), **Historia Arcana** (Gizli Tarih). Modern literatürde tercih edilen başlıklar **Savaşlar** için **Historia**, **Yapılar** için **De Aedificiis**, **Gizli Tarih** için **Anecdota**'dır.

Kapadokya, Kilikya, Filistin ve Arabia bölgelerini dahil etmiştir. Söz konusu bölgeleri detaylı bir şekilde anlatmış, Filistin, Suriye, Mezopotamya, Fenike, Isauria, Kıbrıs, Pamfilya gibi bölgelerdeki bazı yapı faaliyetlerini ise listeler şeklinde kaydetmiştir. Bu başlığın altına ek olarak, Procopius'un **Yapılar** kitabına dahil etmediği fakat modern çalışmalar ve kazılardan elde edilen bilgilerden hareketle, diğer kitaplarında yer alan yapı faaliyetleriyle ilgili bazı epigram ve yazıtlar örnek olarak verilmiştir.

Söz konusu tez çalışmasını bir metin haline getirirken terminoloji konusunda şu yöntemler benimsenmiştir: Asıl dönemin M. S. 500'lü yıllar olmasının yanında Klasik ve Hellenistik dönemlerden de bahsedilmiştir ve bu durumda özel adlar, bölge adları ve terimler için ait oldukları dönem temel alınmıştır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, Klasik ve Hellenistik dönemlerde yaşayan kişilerin veya yerleşim gören yerlerin adları, memurluk terimleri Eski Yunanca; Roma ve daha sonraki dönemler için ise Latince transkripsiyon tercih edilmiştir. Bununla birlikte, transkripsiyonlara ek olarak, söz konusu isimlerin günümüzde bilinen adları da yer yer parantez içine yazmak suretiyle belirtilmiştir. Kaynak dilden çeviriler aksi belirtilmedikçe tarafımızdan yapılmıştır. Türkçe literatürde mevcut olan ad ve terimler ise mevcut şekli ile kullanılmıştır. Kaynak metinlerden gerekli görüldüğü ve tercih edildiği durumlarda Türkçeye tercümeler yapılmıştır. Birebir yapılan çevirilerde kişi ve yer adlarının kaynak dilden transliterasyonu tercih edilmiştir. Bu tercümeler tez çalışmasının Ekler kısmında değil metni içerisinde yer almaktadır. Söz konusu Eski Yunanca ve Latince metinlerin TLG ve TLL edisyonları, bu kaynaklarla ilgili kişi ve eser ismi kısaltmalarında da **Oxford Classical Dictionary** tercih edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

PROCOPIUS VE ENTELEKTÜEL DÜNYASI

1.1. Procopius'un Hayatı

Procopius M. S. 6. yüzyılda yaşamış, hükümete yakın mevkilerde yer almış, görev süresi boyunca farklı savaflara katılmıştır. Procopius'un hayatı ile ilgili detaylı bir bilgi mevcut değildir. Ancak kitaplarındaki satırlardan kendisiyle ilgili az sayıda bilgi elde edilebilmiştir (Procop. *Hist.* I 12. 24. 3-4; III 14. 3-2). M. S. 10. yüzyıla tarihlenen ve güvenilirliği konusunda itina gerektiren, derleyicisi sebebiyle **Souda** ismi ile anılan sözlükte Procopius'a dair kısa bir açıklama mevcuttur: "Palaistine'deki Kaisareia kentinden olan Prokopios komutan Belisarios'un Roma ve Libye'deki savaşlarını anlatan bir **Roma Tarihi** yazmıştır. Ioustinianos'un imparator olduğu yıllarda yaşamış ve Belisarios'a eşlik etmiştir. Prokopios'un **Anekdot**'u sadece imparator Ioustinianos ve eşi Theodora'ya dair değil komutan Belisarios ve eşi Antonina ile ilgili de yergiler ve alaycı ifadeler içermektedir" (Suidas, Pi 2479). **Anekdot**'un ismi en erken kayıt olarak Suidas'ta görülmüştür. Bu sözlükte **illoustrios** (ışık saçan, değerli) unvanı ile anılmasının gösterdiği gibi, Procopius son derece donanımlı bir entelektüel olarak üst sınıfa mensuptur. Procopius imparator ve çevresindekilere yakınlığı ile bilinmektedir. Onun bu yakın ilişkileri, bürokrasinin içinden biri olması resmi kayıtlara ulaşabilmesini sağlamıştır. Suidas'ta Procopius için yer verilen diğer unvanlar ise, Procopius'un çağdaşı olan veya kendinden daha sonraki dönemlerde yaşayan tarihçilerin de bahsettiği gibi, **rheto**r (hatip) ve **sophistes** (bilge)'tir (Cameron, 2005: 11):

ἐπειδὴ Προκοπίῳ τῷ **ρήτορι** τῷ Καισαρείᾳθεν ...

Kaisareialı **hatip** Prokopios'a...

(Agath. *Hist.* 7. 22)

Ἐκ τῆς **ἱστορίας** Προκοπίου Καισαρέως ...

Kaisareialı Prokopios'un **tarihinden** ...

(Evagrius *HE* 148, 21)

ὅτι περὶ Προκοπίου **ἱστορικοῦ** καὶ **δικηγόρου** φησὶν ὁ Μένανδρος ...

Menandros **tarihçi** ve **avukat** Procopius hakkında ... diyor ...

(Men. *De Sent.* 27. 1)

Ἀνεγνώσθη Προκοπίου τοῦ **ῥήτορος** ἱστορικὸν ἐν βιβλίοις ὀκτώ.

Hatip Prokopios'un sekiz kitabındaki inceleme iyi anlaşılmıştır.

(Phot. *Bibl.* 63. 21b 19-20)

Procopius günümüzde İsrail toprakları içinde **Horbat Qesari** (Caesarea Harabeleri) ismi ile anılan **Caesarea Palaestina** kentinde doğmuştur. Muhtemelen aristokrasiye mensup bir ailenin üyesi olarak yaklaşık M. S. 500 yılında dünyaya gelmiştir. Geleneksel bir şekilde edebi eğitim almış, hitabet ve hukuk alanlarında iyi bir öğrenim görmüştür. Bir müddet avukatlık yapmış olması muhtemeldir. Procopius'un bürokrasiye ve hukuk alanına yakınlığından dolayı Latinceyi, dönemin diğer önemli dillerini olan Süryanice, Ermenice ve Pehlevicelyi de bildiği düşünülmektedir (Cameron, 2005: 224). Eserlerinde ismi sıkça geçen komutan Belisarius **magister militum per Orientem** (imparatorluğun doğusunda komutan) olarak Mezopotamya'da görevdeyken Procopius **symbolos** (danışman), **paredros** (yardımcı) gibi mevkilerde bulunarak onun danışmanlığını ve sekreterliğini yapmıştır (Procop. *Hist.* I 12. 24. 3-4; III 14. 3-2). Belisarius'un kuvvetlerine destek olmuştur (Procop. *Hist.* VI 4). Procopius imparatorluğun doğu bölgelerinde, Kuzey Afrika ve İtalya'daki seferlerinde de komutan Belisarius'a eşlik etmiştir (Greatrex, 2014: 77):

...Βελισάριον δὲ ἄρχοντα καταλόγων τῶν ἐν Δάρας κατεστήσατο. τότε δὴ αὐτῷ
ξύμβουλος ἤρέθη Προκόπιος, ὃς τάδε ξυνέγραψε.

...Belisarios'u Dara'daki birliğin arkhonu olarak atadı. Ona danışman olarak da
bu tarihi yazan Prokopios'u görevlendirdi.

(Procop. *Hist.* I 12. 24. 1)

...Προκόπιον τὸν αὐτοῦ πάρεδρον ἔστελλεν ἐς Συρακούσας ...

...Prokopios'u onun sekreteri olarak Syrakousai'a gönderdi...

(Procop. *Hist.* III 14. 3. 1)

Uzun yıllar, seferlerden dolayı farklı bölgelerde bulunduğu için eserlerinde yer verebileceği pek çok detayı gözlemleyebilmiştir. Procopius M. S. 6. yüzyıl dünyasının siyasi ve askeri tarihi ile ilgili en detaylı bilgileri sunan tarihçilerden biridir. Sadece resmi kayıtlardan edindiği bilgilere değil, sözlü ve yerel anlatımlara da eserlerinde yer vermiştir. Procopius M. S. 527 yılından itibaren dört yıl boyunca, 531 yılına kadar doğudaki seferlerinde Belisarius'a eşlik etmiştir. M. S. 532 yılının Ocak ayında literatüre Nika İsyanı olarak geçen olayın yaşandığı sırada Belisarius ile birlikte Procopius da Constantinopolis'e gelmiştir. Burada ne kadar süre kaldığı açıkça bilinmemekle birlikte Constantinopolis'e tekrar M. S. 540 yılında gelmiş ve tarihlerini yazmaya yönelmiştir. Yaklaşık olarak M. S. 560 yılında ve Constantinopolis'te hayattan ayrıldığı düşünülmektedir (Evans, 1970: 223)².

Procopius'un tarihlerini yazarken en önemli avantajı hem olaylara bizzat tanıklık etmiş olması hem mevkisi dolayısıyla resmi arşivlere ulaşabilmesi hem de ilişkileri sayesinde daha özel anlatımlardan veya dedikodulardan haberdar olmasıdır. Katıldığı seferlerden dolayı çok fazla farklı yer görmüş ve bu detaylara da eserlerinde yer vermiştir. Sosyal ve kültürel anlatımlarının zenginliğinin ötesinde Procopius'un kimi zaman övgüler kimi zaman da yergilere yer vermesi şaşırtıcı olmuş ve şüphe uyandırmıştır. Olumsuz ifadelerinin kaynağı olarak uzun zaman ve yoğun bir şekilde kötü olaylara bizzat tanıklık etmesi gösterilmiştir. Örneğin, Nika İsyanı ve bunun devamındaki on yıl boyunca baş gösteren veba salgını özellikle başkentteki hayatı son derece zorlayıcı bir duruma getirmiştir. Dolayısıyla, kendi şaşkınlık ve hayretlerini de eleştirileriyle, yergileri ve ithamlarıyla eserlerine yansıtması anlaşılır bir durum olmalıdır.

² Averil Cameron'a göre Procopius M. S. 554 yılında ölmüş olmalıdır (Cameron, 2005:11).

1.2. Procopius'un Doğduğu Kent: Yazılı Kaynaklar Işığında Caesarea'nın Tarihi

Caesarea (Kaysariye) kenti konusunda eskiçağ kaynaklarında geçen ifadeler, kentin coğrafi konumu dolayısıyla dini ve politik önemini vurgulamaktadır. Kent bünyesinde oldukça farklı unsurları barındırmakla birlikte inançlar konusunda sık yaşanan sorunlara ve rekabete de sahne olmuştur. Yahudi tarihleri yazan M. S. 1. yüzyıl tarihçisi Titus Flavius Iosephus (Yosef Ben Matityshu) dışında kent ile ilgili anlatımlar M. S. 3. yüzyıl ve sonrasındaki dönemlere aittir (Johnson, 2000: giriş). Lee A. Johnson'ın da tercih ettiği gibi, kent ile ilgili kaynaklar genel olarak üç ana başlık altında ele alınmaktadır; Roma kaynakları, Yahudi kaynakları ve Hristiyan kaynakları.

Roma kaynaklarından elde edilen bilgiler Caesarea kenti ile ilgili en açıklayıcı olanlarıdır. Kentin ismine en erken tarihlerde rastlanan kaynak Yaşlı Plinius'un **Naturalis Historia** adlı kitabıdır. Plinius kitabında daha önceleri **Stratonis Torris**³ ismi ile anılan bölgenin daha sonra Caesarea ismi ile kral Herodes (M. Ö. 37-4)⁴ tarafından kurulduğunu, kendi döneminde ise Prima Flavia kolonisi olarak imparator Vespasianus tarafından Palaestina sınırında düzenlendiğini anlatmaktadır (Plin. *HN* V 69. 4-6). Tacitus, Vespasianus (M. S. 69-79)'un Iudea'nın başkenti olan Caesarea'ya gideceğini anlatırken kentten bir kez bahsetmiştir (Tac. *Hist.* II 78. 24-25). M. S. 3. yüzyılda Philostratus Tyanalı Apollonius'un hayatını anlattığı derlemesinde Caesarea'nın yöneticilerine hitaben kent ile ilgili övgü dolu yüceltici ifadeler yer vermiştir (Philostr. *VA* XI). M. S. 4. yüzyıl itibarıyla Caesarea'nın ihtişamına dair övgülerin yaygın olduğu bilinmektedir. M. S. 4. yüzyıl yazarlarından Ammianus Marcellinus tarihinde Caesarea kentinin imparator Octavianus (M. Ö. 27-M. S. 14) onuruna inşa edildiğinden; Eutropius ise bu kentin daha önceden kral II. Iuba (M. Ö. 48-M. S. 23) tarafından Palaestina'da çok ünlü bir kent olarak inşa

³ **Straton'un Kulesi**, Eski bir Fenike yerleşimidir, kral Herodes buranın kontrolünü ele geçirip kenti yenilemiştir ve Caesar Augustus'un onura buraya Caesarea ismini vermiştir; Latince olan **Augustus** unvanının Yunancadaki karşılığı **Sebastos** da bu liman kenti için kullanılmıştır.

⁴ Flavius Iosephus **Antiquitates Iudaicae** kitabında Herodes'in Kaisareia'nın kuruluşu için beş yılda bir yarışmalar düzenlediğinden bahseder (Joseph. *AJ* XVI 25).

edildiğinden ve daha sonra da Augustus'un onuruna yeniden yapılandırıldığından bahsetmektedir (Amm. Marc. XIV 8. 11; Eutr. VII, 11.). Anonim bir eser olan **Expositio totius mundi et gentium** adlı kitapta Caesarea için “büyüleyici, bereketli, benzersiz” gibi tanımlamalar mevcuttur (*Expositio Totius Mundi et Gentium* 26). Caesarea kenti bünyesinde çok sayıda farklı halkları ve inançları barındırmaktadır. Bu bölgede özellikle Hristiyanlar, Yahudiler ve Samareitler yaşamaktadır. M. S. 6. yüzyıl tarihçisi ve Caesarealı olan Procopius'un **Yapılar** kitabındaki bir pasaj, bu farklı unsurlar arasındaki gerginliklerin bir örneği olarak aşağıda gösterilmiştir. Kosmopolit bir kentte doğmuş olan Procopius, doğal olarak, dini ayrılıkların ve cezalandırmaların gerçek hayatta ne anlama geldiğini bilen bir toplumun ve bölgenin insanı idi. Bununla birlikte, imparatorluğun geç dönemlerinde dini cezalandırmaları açık bir şekilde eleştiren oldukça az sayıdaki Hristiyanlardan biridir (Cameron, 2005: 5):

Ἔστι δὲ πόλις ἐπὶ Παλαιστίνης, Νεάπολις ὄνομα· ἐφ' ἧς δὴ ὄρος ὑψηλὸν ἀνέχει, Γαριζὶν ὄνομα. τοῦτο δὲ τὸ ὄρος κατ' ἀρχὰς μὲν οἱ Σαμαρεῖται εἶχον· ὡς εὐξόμενοι τε ἀνέβαινον ἐς τὴν τοῦ ὄρους ὑπερβολήν, οὐδένα ἀνιέντες καιρόν· οὐχ ὅτι νεῶν τινα ἐνταῦθα ᾤκοδομήσαντο πώποτε, ἀλλὰ τὴν ἀκρόρειαν αὐτὴν σεβόμενοι ἐτεθήπεσαν πάντων μάλιστα. ἡνίκα δὲ Ἰησοῦς ὁ τοῦ θεοῦ παῖς ἐν σώματι ὢν, τοῖς τῇδε ἀνθρώποις ὠμίλει, γέγονεν αὐτῷ πρὸς γυναῖκα τῶν τινα ἐπιχωρίων διάλογος· ταύτη τε ἐπὶ τῷ ὄρει πυνθανομένη ὑπεῖπεν ὡς χρόνον ὕστερον οὐχ οἱ Σαμαρεῖται προσκυνήσουσιν ἐν τούτῳ τῷ ὄρει, ἀλλ' ἐνταῦθα αὐτὸν οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι, τοὺς Χριστιανούς παραδηλώσας· ἐγένετό τε προϊόντος τοῦ χρόνου ἔργον ἢ πρόρρησις. οὐ γὰρ οἶόν τε ἦν μὴ οὐχὶ ἀψευδεῖν τὸν ὄντα θεόν. ἐγένετο δὲ τρόπῳ τοιῷδε. ἐπὶ Ζήνωνος βασιλεύοντος ἄθροοι ἐξαπιναίως τοιῷδε. ἐπὶ Ζήνωνος βασιλεύοντος ἄθροοι ἐξαπιναίως οἱ Σαμαρεῖται γενόμενοι ἐπεισηδῶσιν ἐν Νεαπόλει τοῖς Χριστιανοῖς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὴν Πεντηκοστὴν καλουμένην ἐορτὴν ἄγουσι, καὶ αὐτῶν τε πολλοὺς διαχρῶνται, καὶ ὅσπερ ἦν αὐτοῖς ἐπίσκοπος τότε, Τερεβίνθιος ὄνομα, καταλαβόντες ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ἐστῶτα τραπέζης, καὶ ἱεουργοῦντα τὰ ἄρρητα ξίφεσι παίοντες, ἄλλως τε συγκόπτουσι καὶ τοὺς τῶν χειρῶν ἀφαιροῦνται δακτύλους, ἔς τε τὰ μυστήρια ὕβρισαν, ὡς δρᾶσαι μὲν Σαμαρεῖταις προσήκει, σιωπᾶν δὲ ἡμῖν. ὁ δὲ ἱερεὺς οὗτος αὐτίκα ἐν Βυζαντίῳ γενόμενος, τῷ

τότε βασιλεῖ ἐς ὅσιν ἦκων, ἐπέδειξέ τε τὸ πάθος καὶ τὰ ξυνενεχθέντα σημάνας καὶ τοῦ Χριστοῦ τῆς προρρήσεως ὑπομνήσας, τιμωρὸν αὐτὸν ἐφ' ἅπασιν ἐδεῖτο γενέσθαι. Ζήνων δὲ βασιλεὺς τοῖς ξυμπεπτωκόσι ξυνταραχθεῖς, κόλασίν τε ἀποχρώντως ἐς τοὺς τὰ δεινὰ δεδρακότας πεποιήται οὐδεμιᾷ ὀκνήσει· ἐκ τε ὅρους τοῦ Γαριζίν τοὺς Σαμαρείτας ἐξέλάσας, εὐθὺς Χριστιανοῖς τε αὐτὸ παραδίδωσιν, ἐκκλησίαν τε ἄνω δειμάμενος τῇ θεοτόκῳ ἀνέθηκε, τειχισάμενος τὸ ἱερὸν τοῦτο δῆθεν τῷ λόγῳ, τὸ δὲ ἀληθὲς ἀποτριγγώσας. καὶ φρουρὰν στρατιωτῶν κατεστήσατο, κάτω μὲν ἐν τῇ πόλει πολλῶν, ἐν δὲ τῷ τειχίσματι καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ οὐ πλέον ἢ δέκα. οἷς δὴ Σαμαρεῖται ἀχθόμενοι ἤσχαλλον μὲν ἐς τὰ μάλιστα καὶ δυσφορούμενοι ἀπηξίουσαν τὰ σφίσι παρόντα, δέει δὲ τῷ ἐκ βασιλέως δυσωπούμενοι σιωπῇ εἶχοντο. Προϊόντος δὲ χρόνου, Ἀναστασίου τὴν αὐτοκράτορα ἀρχὴν ἔχοντος, τοιόνδε τι ξυνηνέχθη γενέσθαι. τινὲς τῶν Σαμαρειτῶν, γυναικὸς ὑποθήκη ἀναπεισθέντες, ἀναβαίνουσι μὲν παρὰ δόξαν κατὰ τὸ τοῦ ὅρους κρημνῶδες, ἐπεὶ τῆς ἀνόδου, ἢ ἐκ τῆς πόλεως ἐνταῦθα ἄγει, ἐς τὸ ἀκριβὲς φυλασσομένης, ἐνθὲνδε αὐτοῖς ἀποπειρᾶσθαι τῆς ἀναβάσεως ἀδύνατα ἦν. ἐν δὲ τῇ ἐκκλησίᾳ ἐξαπιναίως γενόμενοι κτείνουσι μὲν τοὺς ἐνταῦθα φρουροὺς, μετακαλοῦσι δὲ τοὺς ἐν τῇ πόλει Σαμαρείτας φωνῇ ἐξαισίᾳ. οἱ δὲ τοὺς στρατιώτας δειμαίνοντες συνεπιτίθεσθαι τοῖς ἐγκεχειρηκόσιν οὐδαμῇ ἠθέλον. οὐ πολλῷ τε ὕστερον ὁ τὴν χώραν ἐπιτροπεύων (Προκόπιος δὲ ἦν ἐξ Ἑδέσσης πόλεως, ἀνὴρ λόγιος) τοὺς τὰ δεινὰ δεδρακότας συλλαβὼν ἔκτεινε. τοῦ μέντοι ὀχυρώματος οὐδ' ὥς τις λόγος ἢ πρόνοια παρὰ τοῦ βασιλέως τηλικάδε γεγένηται. ἀλλὰ νῦν Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς, καίπερ τοὺς Σαμαρείτας ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον ἐπὶ τὸ εὐσεβέστερον μεταθέμενος καὶ καταστησάμενος Χριστιανούς εἶναι, τὸ μὲν παλαιὸν τῆς ἐν τῷ Γαριζίν ἐκκλησίας τεῖχος ἐφ' οὗπερ ἦν σχήματος εἵασεν ἀποτετριγμένον, ἥπερ μοι εἴρηται, ἐτέρῳ δὲ αὐτὸ ἔκτοσθεν τείχει περιβαλὼν ἄμαχον διεπράξατο παντάπασιν εἶναι. ἐνταῦθα δὲ καὶ ἱερὰ πέντε Χριστιανῶν ἀνενεώσατο πρὸς τῶν Σαμαρειτῶν καταφλεχθέντα. ταῦτα μὲν οὖν τῇδε εἴργασται.

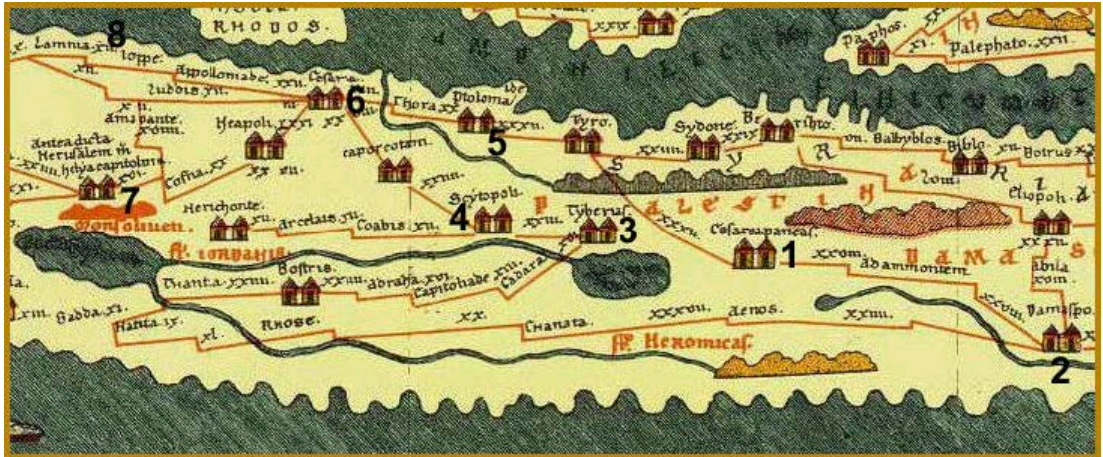
Palaistine'de Neapolis adında bir kent daha vardır ki burada da Garizin isminde yüksek bir dağ vardır. Bu dağın yüksek kısımlarında Samareitler ikamet ederler; dua etmek için bu dağın zirvesine çıkarlar, belirli herhangi bir şey adamazlar ve burada şimdiye kadar bir naos inşa etmemişler, daha ziyade dağın zirvesine büyük bir saygı göstermişlerdi. Tanrının oğlu Iesous bedendeyken, insanlarla

birlikteyken, orada yaşayanlardan bir kadınla arasında bir konuşma geçti. Kadının bu dağla ilgili sorular sorması üzerine Samareitlerin zaman içinde, daha sonradan bu dağda tapınmayacaklarını, Hristiyanları göstererek, burada gerçekten ibadet edenlerin kendisine hürmet edeceğini söyledi; ki zaman geçtikçe de bu öngörü gerçek oldu. Çünkü Tanrı olarak yalan söylemesi imkansızdır. Bu şekilde de oldu. Zenon'un hükümdarlığında kalabalık halindeki Samareitler Neapolis'te kilisede Pentekoste yortusunu kutlayan Hristiyanlara beklenmedik bir şekilde saldırdılar ve onların çoğunu öldürdüler. O sırada Terebinthios adında biri onların episkoposu idi. Kutsal masanın önünde ayakta ayini yönetiyorken onu tuttular ve kılıçlarıyla birlikte ağza alınmayacak sözler sarfettiler hatta parmaklarını ellerinden ayırmak suretiyle kesip attılar, mysterionlarına karşı da küstahlık ettiler. Samareitler böyle yaparken, biz sustuk. Bu rahip derhal Byzantion'a gelerek, o zamanki kralın huzuruna çıktı, çektiği acıyı, olan biteni bildirip Khristos'un kehanetini hatırlatarak onun tüm bu olayların intikamcısı olmasını diledi. Kral Zenon başlarına gelen olaylardan rahatsız oldu ve bu fenalıkları yapanlar için yeterli cezayı hiç tereddütsüz verdi. Samareitleri Garizin dağından sürdü ve yerine hemen burayı Hristiyanlara verdi. Yukarıda bir kilise inşa ederek Tanrının Annesi'ne adadı. Bu kutsal yeri duvarlarla çevreledi, daha doğrusu hafif bir malzeme kullanarak bir çıkıntı oluşturdu. Çoğu aşağıda kentte olan, bu tahkimat duvarında ve kilisede ise sayısı ondan fazla olmayan askerlerden bir garnizon kurdu. Samareitler bu zorlukları çektiklerinden rahat yüzü görmediler, dayanamadıkları için başlarına gelen bu şeyleri artık reddediyorlardı, ama krala duydukları korkuyla tutuk halde oldukları için de ses çıkartmıyorlardı. Zaman akıp gitti, Anastasios yönetimi ele aldığı anda şöyle bir şey vuku buldu: Samareitlerden bazıları bir kadının önerisine uyarak beklentinin dışında dağın sarp kısmından yukarı doğru çıktılar. Polis'in içinden geçen bu patika güvenlik bakımından iyi korunduğundan onlar için buradan geçmeye çalışmak mümkün değildi. Aniden kiliseye girerek orada bulunanları öldürürler, polis'teki Samareitleri de yüksek bir sesle geri çağırırlar. Askerlerden korktukları için saldıranlara karşılık vermeyi hiçbir şekilde istemiyorlardı. Bu bölgeyi yöneten (bilgili bir adam olan Edessalı Prokopios) bu fenalıkları yapanları yakalayıp öldürdü. Bununla birlikte kral o zaman bir kalenin ne sözünü etti ne de öngördü. Ama şimdi imparator Iustinianus Samareitleri daha inançlı bir hale getirerek onların Hristiyan olmasını sağlamıştır ama Garizin'deki kilisenin hala

aynı biçimde olan eski duvarını, daha önce söylediğim gibi, hafif bir malzeme ile çıkıntı olarak yapılmasını salık vermiştir. Dışarıda kalan diğer duvarla onu çevreleyerek tamamen fethedilemez hale getirdi ve burada Samareitler dolayısıyla yanan Hıristiyanların beş kutsal yerini onardı. Bunlar bunun için burada yapıldı.

(Procop. *Aed.* V. 7.)

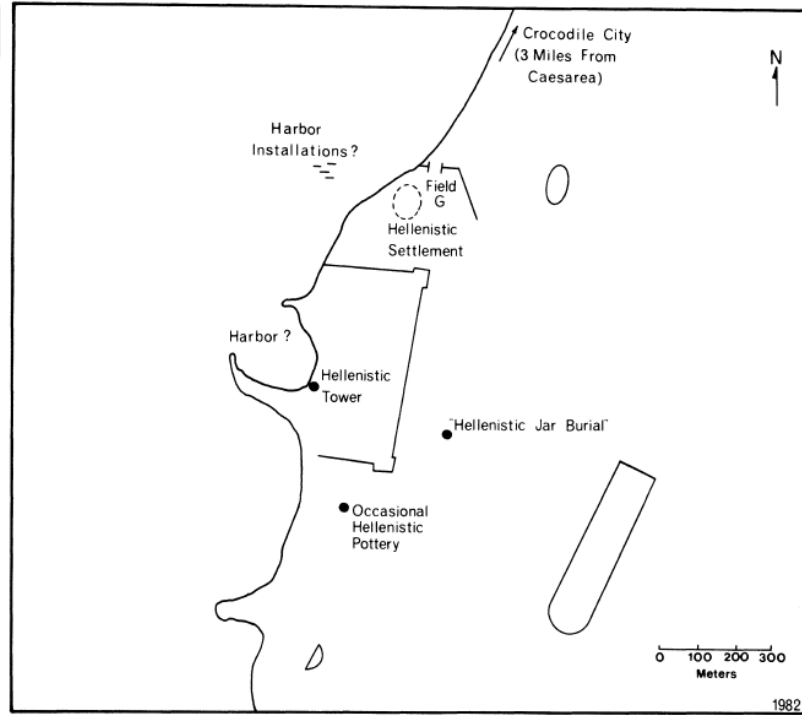
Yahudi kaynakları yukarıda bahsedilen Roma kaynaklarından daha farklı bilgiler verir. Özellikle Philo ve Iosephus'un kitapları okunduğunda Romalı yetkililer, Yahudiler ve başka farklı etnik unsurlar arasında hem politik hem de dini konularda çatışmalar olduğu görülmektedir. Caesarea Yahudi kaynaklarında incelenmek istediğinde Lee A. Johson'ın yöntemi doğrultusunda Philo, Iosephus ve hahamların kitapları okunmalıdır. Philo'nun kayıtlarında genellikle dini ve siyasi konular işlenirken, Iosephus'un kitaplarında sadece bu konular değil aynı zamanda kentin mimarisi konusunda da bilgiler görülebilir. Iosephus Caesarea kentinin tarihi ile ilgili olarak, **Stratonis Torris'i** Pompeius'un Yahudi kontrolünden çıkarttığı kentlerin arasında olduğundan bahsetmiştir (Joseph. *BJ* I 408.; Joseph. *AJ* XV 331-341). Sonrasında da bu kentin Herodes tarafından yeniden kurulduğunu ve isminin de Caesarea olarak değiştirildiğini kaydetmiştir (Joseph. *BJ*, I 156; Joseph. *AJ* XIV 76). Caesarea kentinin M. S. 3. yüzyılda Yahudiler için önemli bir eğitim merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple Hahamların kaynakları da dini ve ekonomik konularda bilgi sağlamaktadır. (Johnson, 2000: 7).

Resim: 1. Tabula Peutingeriana, Caesarea Maritima

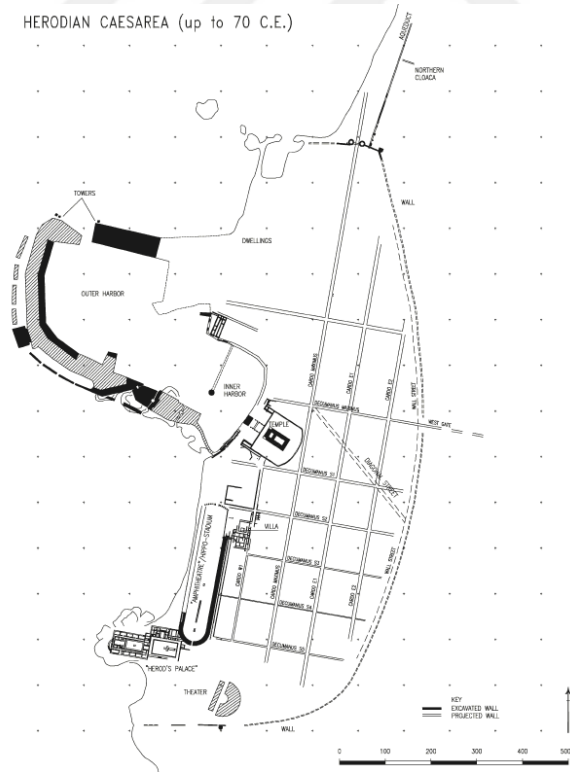

Resim: 2. Caesarea kentinin hava fotoğrafı (Joseph Patrich, **Studies in the Archaeology and History of Caesarea Maritima, Caput Judaeae, Metropolis Palaestinae**, 2011).

Harita: 1. Hellenistik dönemde Caesarea kenti (Duane W. Roller, Robert L. Hohlfelder, **The Problem of the Location of Straton's Tower**, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, No 252, 61-68).

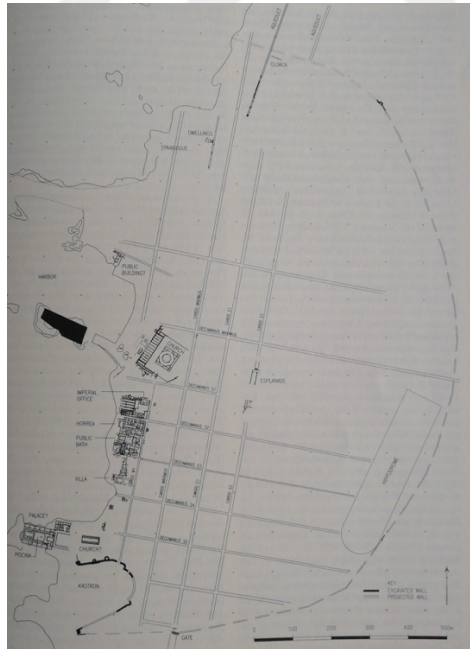
İbranicede “Caesarea Harabeleri” anlamına gelen Horbat Qesari günümüzde İsrail toprakları içerisinde yer almaktadır. Önemli bir liman kenti olarak kullanılmıştır ve liman beton bloklar ile yapay bir yolla oluşturulmuştur. Palaestina eyaletinde merkezi konumuna sahip olmuştur. Hellenistik dönemin sonlarında kurulması ve Roma döneminde de sıklıkla onarım faaliyetlerine girişilmesi sebebiyle bu dönemlerin mimari özelliklere sahip yapıları vardır (Harita 1). Uzak kaynaklardan bölgeye su sağlayan su kemeri gibi günümüze kadar korunmuş yapıları vardır. Kentin ismi denize yakınlığı ve liman işlevi görmesi sebebiyle **Caesarea Maritima** olarak veya yukarıda ifade edildiği gibi eyaletin ismi ile **Caesarea Palaestina** şeklinde de anılmıştır. Strabon **Geographika** kitabında, deniz kenarında **Iol** isminde bir kent olduğundan, bu kenti de Ptolemaios’un babası Ioubas’ın yenileyerek ismini **Kaisareia** olarak değiştirdiğinden, kentin büyük bir limanı ve limanın önünde de bir ada olduğundan bahsetmiştir (Strab. XVII 3. 12).

Harita: 2. Herodianus döneminde Caesarea kenti (**Studies in the Archaeology and History of Caesarea Maritima, Caput Judaeae, Metropolis Palaestinae**, 2011).

Caesarea kenti M. Ö. 1. yüzyılda Romalıların egemenliği ve kontrolü altına girmesinin ardından Caesar Augustus’un adı ile anılmıştır (Harita 2). M. S. 6 yılında

eyaletin başkenti olarak atanmıştır. Arapların bölgedeki kontrolü
Caesarea kenti önemini kaybetmeye başlamıştır. Birkaç yüzyıl sonra, Ha
sırasında eski hisarın bir kısmı ve liman yeniden inşa edilmiştir, Haçlıl
duvar günümüze kadar korunmuştur. Bölge M. S. 12. ve 13. yüzyıllarda
Müslümanlar arasında sıklıkla el değiştirmiştir. Nihayetinde M. S. 1
Memlük sultanı Baybars kenti ele geçirmiştir.

Harita: 3. M. S. 6. yüzyılda Caesarea kenti (**Reallexicon für Antike und Christentum**, 2004, 1041-1042.).

Resim: 3. Herodianus tiyatrosu (Joseph Patrich, **Studies in the Archaeology and History of Caesarea Maritima, Caput Judaeae, Metropolis Palaestinae**, 2011).

Arkeolojik kazıların sonucunda Roma tapınağı, amfiteyatrosu, hipodrom, su kemeri ve çoğunlukla Roma dönemine ait başka yapılar ortaya çıkartılmıştır (Resim 3 ve Resim 4). 1970 ve 1980 yılları dönemindeki kazı çalışmalarında Büyük Herodes tarafından yaptırılan yapay limanın görüntüsü net bir hal kazanmıştır (Resim 2). Muhtemelen tamamen açık bir denizde inşa edilen ilk liman burasıdır. Flavius Iosephus bu limanı Pire ile karşılaştırmıştır (Joseph. *BJ* I 410). Burası eski dünyanın harikalarından biridir. Kenti Roma ile Asya arasında önemli bir liman, ticaret merkezi haline getirmiştir⁵.

⁵ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi sağlamak için bkz.: Avner Raban, Peter J. Oleson, **The Harbours of Caesarea Maritima: Result of the Caesarea Ancient Harbour Excavation Project, 1980-1985**, Part i and ii, BAR International Series 491, 1989.

Resim: 4. Herodianus hippo-stadium'u (Joseph Patrich, **Studies in the Archaeology and History of Caesarea Maritima, Caput Judaeae, Metropolis Palaestinae**, 2011).

Caesarea kentinin en önemli yapılarından biri de çoğunluğu Origenes'in kitapları ile oluşturulmuş olan kütüphanesidir. Bu kütüphane din adamlarının kullanımına yönelik bir koleksiyon olarak oluşturulmuştur (Runia, 1996: 476). Gerekli düzenlemeleri Pamphilus yapmıştır. Pamphilus özellikle İncil'in elyazmalarını toplamakla meşgul olmuştur. Öyle ki dünyanın her yanından İncil'ler elde etmiştir. Constantinus döneminde bölgenin piskoposluğunu yapan Eusebius da

kütüphanenin düzenlenmesi işiyle ilgilenmiş, danışmanlık yapmıştır⁶. Pamphilus ve Eusebius'un çabalarıyla oldukça zengin bir koleksiyona sahip olan kütüphane daha sonra Acacius ve Euzoius'un çalışmalarıyla da gelişmeye devam etmiştir (Levine, 1975: 125). Pamphilus'un kapıları hem paganlara hem de Hristiyanlara açık olan okul niteliğindeki kütüphanesi temel seviyede eğitim vermiştir. Daha sonraki zamanlarda kütüphane dindar kadınlar için de çalışma olanağı sağlamıştır (Patrich, 2011: 116). Caesarea'nın kütüphanesi M. S. 4. yüzyılda asıl ününü kazanmıştır. Greogorius Nazianzus ile Libanius'un bahisleri dikkatleri bu kütüphane üzerine çekmiştir. Libanius buradaki öğretmenlerin yüksek ücretler alması konusunda yorumlarda bulunmuştur. Söz konusu dönemde bu kütüphane entelektüel bir merkez haline gelmiştir⁷. M. S. 6. yüzyılda bu kütüphanede çalışmış ve eğitim görmüş iki önemli kişi olarak gramerci Ioannes ve tarihçi Caesarealı Procopius örnek olarak verilebilir. Daha sonraki dönemlerde kütüphane ile ilgili çok fazla kayıt mevcut değildir, muhtemelen bir eğitim merkezi olarak Beyrut'taki hukuk okulunu destekleyici bir işlevde varlığını sürdürmüştür⁸.

⁶ Kilise tarihçisi Eusebius'un danışmanlığını yaptığı kütüphane ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Andrew James Carriker, **The Library of Eusebius of Caesarea**, Vigiliae Christianae, Supplements, Vol 67, 2003.

⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Anthony Grafton, Megan Williams, **Christianity and the Transformation of the Book: Origen, Eusebius, and the Library of Caesarea**, Cambridge, Ma, Harvard University Press, 2006, pp xvi, 367.

⁸ Beyrut ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Linda Jones Hall, **Roman Berytus: Beirut in Late Antiquity**, 2004.

1.3. Procopius'un Eserleri ve Eserlerinin Tarihlendirilmesi

15. yüzyılda Bruni ve Biondo gibi İtalyan hümanistler Procopius'un eserlerini içeren elyazmalarını Constantinopolis'ten veya başka yerlerden edinerek çeviri için kullanmışlardır. Procopius'un savaşlar tarihini yazdığı kitabının V. ve VIII. bölümleri İtalyanlara M. S. 6. yüzyıldaki geçmişlerine dair bilgi verdiği için büyük ilgi çekmiştir. 1500'lü yıllar itibariyle Procopius'un eserleri üzerine yapılan çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Bu eserlerin ilk edisyonları **Savaşlar** için 1607 yılında Ausburg'ta (Hoeschel), **Gizli Tarih** için 1623'te Lyons'da (Alemannus); **Yapılar** için ise Basel'de 1531'de (Beatus) yayınlanmıştır. Procopius'un bütün eserlerinin olduğu ilk baskı (Maltreus) 1662/3 yılında Paris'te yayınlanmıştır. Böylece Iustinianus dönemi tarihçisi ve yazarı olarak Procopius ilk kez görünür hale gelmiştir (Croke, 2019: 1).

Latince **de Bellis**, yazıldığı dil olan Eski Yunancada **ὕπερ τῶν Πολέμων**, Türkçede ise **Savaşlar** olarak anılan, imparatorluğun her cephesinde farklı halklarla yapılan savaşların tarihini yazdığı eseri sekiz bölümden oluşur. Procopius elyazmalarında başlıkları farklılık gösteren sekiz bölümün I. ve II. bölümü Perslerle, III. ve IV. bölümü Vandallarla, V. ve VII. bölümü Gothlarla yapılan savaşları anlatır; VIII. Kitabını ise daha sonra eklemiştir. Elyazmalarında her bölümün başlığı birbirinden farklıdır. Örneğin, bu sekiz bölümün her biri “Savaşlar Hakkında: Birinci Kitap, Savaşlar Hakkında: İkinci Kitap, ...” şeklinde sıralanarak adlandırılır. Başka bir adlandırma de içeriğe göre yapılır. Örneğin, Persler ile ilgili olan bölümler için “Pers Savaşları”, Gothlar ile ilgili bölümler “Goth Savaşları”, Vandallarla ilgili bölümler ise “Vandal Savaşları” olarak Türkçeye tercüme edilebilmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, Caesarealı Procopius Belisarius'un yanında görev alırken hem danışmanlık yapmış hem hizmette bulunmuş hem de kitaplarında anlattığı olaylara tanıklık etmiştir. Belisarius M. S. 540 yılında Constantinopolis'e dönene kadar Procopius da onunla kalır, Afrika ve İtalya'da yine kendisine eşlik eder (Procop. *Hist.* I 1.3; I 12.24; III 14.3). Bu sürede gezip gördüğü yerleri ve coğrafyaları, tanıklık ettiği olayları bir tarih kaydı olarak yazmıştır. Kendi dönemine

dair bir tarih, bir **panegyricon** (methiye), bir de hiciv eseri oluşturmuştur (Gibbon, 1925: 210; Kaldellis, 2004: 3).

Savaşlar adlı eserin asıl önemli olayları içeren kısmı M. S. 530 ve 553 yılları arasında geçer. Bu yıllar Procopius'un yetişkin olduğu yaşlarına denk gelir ve muhtemelen de M. S. 560 yılından biraz sonra dünyadan ayrılır. M. S. 540 yıllarında **Savaşlar**'ın büyük bir kısmını yazar. I. ve VII. bölümlerini M. S. 550 yılında tamamlar ve M. S. 554 yılında sekizinci bölümüyle de kitabını bitirir. **Gizli Tarih** ve **Yapılar** kitaplarının yazım tarihiyle ilgili farklı düşünceler mevcuttur; muhtemelen M. S. 560 yılından önce ve daha düşük bir olasılıkla sırasıyla M. S. 554 ve M. S. 555 yıllarında ya da M. S. 559 ve M. S. 560 yıllarında yazıldılar. **Savaşlar**'ın nispeten önemli olaylarını içeren kısmı M.S. 530 ve 553 yılları arasında geçer. Procopius'un M. S. 500 yılı civarında doğduğu kabul edilirse, bu tarihler onun yetişkin olduğu çağıdır. M. S. 540'a gelindiğinde Procopius bu tarihinin büyük bir kısmını yazmış olmalıdır. M.S. 550 ve 554 yılları arasında da sekinci bölümü de tamamlamış olmalıdır. Başka farklı tarihlendirme önerileri de mevcut olmakla birlikte M. S. 560 yılı civarında hayattan ayrıldığı göz önünde bulundurulursa, bu tarihten biraz önce kayıtlarını tamamlamış olması gerekir (Cameron, 2005: 7-9). Procopius gizli tarihini yazarken **καίπερ χρόνου δύο καὶ τριάκοντα ἐνιαυτῶν τριβέντος ἤδη** ifadesine yer verir (Procop. *Anec.* 24. 29. 4-5). Burada Iustinianus'un otuz iki yıldır hükmetme yetkisine sahip olduğundan bahseder. Bu yönlendirmeye ithafen kimisi I. Iustinus'un tahta çıktığı döneme, kimisi Iustinianus'un **Augustus** unvanını aldığı tarihten hareketle tarihlendirme için tahminler öne sürmüştür (Croke, 2005: 405).

Farklı adlandırmalar ile günümüze ulaşmış olan savaşlar tarihinin ilk iki bölümü Persler ile olan savaşları anlatır. **Savaşlar** başlangıcından Sasani Hanedanlığı ile M.S. 532 yılında **aperantos eirene** (daimi barış)'nin son bulduğu ve devamındaki birkaç yılı kapsar. (Cameron, 2005: xi). Procopius zamanının büyük bir bölümünü bu savaşlar tarihini bir araya getirmeye vakfetmiştir. **Savaşlar** adı ile anılan kitapta sadece askeri gelişmeler kaydedilmemiştir. Diplomatik görüşmeler ve gelişmeler, söz konusu bölgelerin coğrafi özellikleri, o dönemin çağdaş halkları olan

Herullar, Hunlar, Slavlar, Berberiler, Lombardlar gibi halkların adetleri, yaşam biçimleri gibi sosyal ve kültürel anlatımlara da yer verilir. Procopius askeri bir tarihçi olarak tanınıyor olmasının yanında son derece özel gözlemler yapan bir yazardır. Askeri tarihçiliğinin bir sonucu olarak Procopius'un daha sonraki yüzyıllarda, özellikle de M. S. 10. ve 11. yüzyıllarda askeri anlamda fayda ve bilgi sağlamak amacıyla okunduğu düşünülür (Cameron, 2005: 134). Bu çıkarımın bir örneği olarak M.S. 11. yüzyıl Bizans tarihçisi olan George Cedrenus'un **τὰ τοῦ βελισαρίου στρατηγήματα κατὰ Λιβύην** (Belisarios'un Libye civarındaki seferleri) olarak Procopius'un kayıtlarını adlandırıldığı görülür (Geog. Cedrenus, *Hist.* I: 649); Cedrenus'un güvenilirliği tartışılabilir olmakla birlikte en azından bir miktar gerçeklik payına sahip olduğu kabul edilebilir. Geç dönem tarihçileri muhtemelen Procopius'un bu kayıtlarda komutan Belisarius'un stratejilerini yazdığını düşünmüşlerdir. Savaşları anlattığı kitabında genel olarak üslubu ve ifadeleri iyimserdir, komutan Belisarius'u ise bir kahraman gibi resmettiği görülür.

Procopius'un **Yapılar** olarak Türkçede bilinen kitabı altı bölümden oluşmaktadır. Latince **de Aedificiis**, Eski Yunancada **περὶ Κτισμάτων** olarak adlandırılmıştır. İlk kitabında Constantinopolis ve çevresinde imparator Iustinianus'un yapı ve yenileme faaliyetlerinden bahsetmiştir. İkinci ve üçüncü bölümlerde Pers bölgesi sınırı ve buradaki yapı faaliyetleri ile Armenia, Tzanica ve Karadeniz kıyılarına doğru olan bölgelerle ilgili anlatımlara yer vermiştir. **Yapılar**'ın dördüncü kitabı Makedonya, Thessalia, Illyricum, Trakya ve çevresini konu alırken Anadolu'yu, Filistin'i, Mezopotamya'yı anlattığı kısım beşinci bölümdedir. Son olarak altıncı bölümde Afrika ve yakınındaki bölgeleri anlatmıştır. Procopius'un **Savaşlar**'da görülen detaylı anlatımı **Yapılar**'da da mevcuttur. İmparator'un halka olan ilgisini ve özenini her fırsatta, özellikle de su baskınları gibi felaketler sonucunda zor durumla kalan bölge sakinlerini bu sorundan kurtarmak için giriştiği köprü ve duvar inşalarını anlatırken Iustinianus'un büyük bir istek ve cömertlikle çabaladığını vurgulamıştır (Procop. *Aed.* V 3. 12-15).

Diğer bir eseri Latince **Historia Arcana**, Eski Yunancada **Ἀνέκδοτα**⁹ olarak adlandırılan Türkçeye de **Gizli Tarih** olarak tercüme edilen en ilgi çekici eseridir. **Gizli Tarih** Procopius'un kitabın girişinde de belirttiği gibi, başına bir iş gelmesinden çekinmesi sebebiyle gizli bir şekilde imparator ve çevresindekilerin yaptığı kötülükleri anlatmaktadır (Procop. *Anec.* I 1). Kitap oldukça geç bir tarihte, 17. yüzyılda Vatikan'daki kütüphanede bulunmuştur. Hem bu kadar geç bir tarihte ortaya çıkması hem de diğer iki kitap ile birbirinden oldukça farklı ifade ve söylemlere yer verilmiş olması sebebiyle Procopius'a ait olduğu konusunda şüphe yaratmıştır. Özellikle imparatorun yapı faaliyetlerini konu alan kitaptaki cömert övgüler ile **Gizli Tarih**'teki yergiler ve küfürlü ifadeler yan yana getirildiğinde, araştırmacılar bu kitapların üçünün de Procopius'a ait olmadığını düşünmüştür. Uzun zaman tartışıldıktan sonra bu kitabın da Procopius'un kaleminden çıktığı konusunda hemfikir olunmuştur. Jakob Haury'nin yorumlu bir tercümesi ile üç kitabın aynı yazarın eseri olduğu kabul edilmiştir¹⁰. Procopius'un kitaplarını tüm detaylarıyla ele alan ilk önemli çalışma 1865 yılında Felix Dahn'ın **Procopius von Caesarea**'sıdır¹¹. Brian Croke, 2005 yılındaki makalesinde G. Greatrex'i alıntılarla Procopius konusunda neredeyse her şeyin şüpheli olduğunu, yapılan çalışmalarla yeni bir evrenin açıldığını ifade etmiştir¹². 1891 yılında J. B. Bury ve E. Stein'in yücelttiği, daha sonra da B. Rubin ve Averil Cameron'un çalışmalarıyla daha detaylı ve net bir argüman geliştirilmiştir¹³.

⁹ Bu kelime Eski Yunancada ἀνεκδιδωμι fiili ile ilişkilidir; verilmemiş, evlendirilmemiş; yayınlanmamış gibi anlamlarla Türkçeye çevrilebilir.

¹⁰ Jakob Haury Teubner basımı ile eleştirel bir tercüme sunmuştur. Procopius'un eserlerinden bahseden ilk çalışmalardan bazıları Edward Gibbon'un **History of the Decline and Fall of the Roman Empire** adlı eseri, John Bagnell Bury'nin **History of the Later Roman Empire** adlı kitabı, Ernest Stein'in **Histoire du Bas-Empire** adlı eseri, Berthold Rubin'in **Pauly-Wissowa** adlı sözlükteki makalesi ile **Das Zeitalter Iustinians I, Prokopios von Kaisareia** isimli kitapları, Otto Veh'in **Anekdoten**'dan yaptığı çevirisi, James Allan Stewart Evans'ın **The Age of Justinian: The Circumstances of Imperial Power** isimli kitabı ve diğer yayınları, Glenville Downey'nin **Constantinople in the Age of Justinian** adlı kitabı, Maria Cesa'nın **Etnografia e Geografia nella Visione Storica di Procopio di Caesarea** adlı kitabı, Robert Browning, Percy Neville Ure'nin **Justinian and His Age** adlı kitabı, J. W. Baker'ın **Justinian and Empire** adlı kitabı örnek olarak gösterilebilir.

¹¹ Felix Dahn, **Procopius von Casarea**, 1865.

¹² Brian Croke, **Procopius' Secret History: Rethinking the Date**, Greek, Roman, and Byzantine Studies 45, 2005, 405-431; G. Greatrex, **Recent Work on Procopius and the Composition of Wars VIII**, Byzantine and Modern Greek Studies 27, 2003, 45-67.

¹³ Brian Croke, sf 1: J. B. Bury, **A History of the Later Roman Empire II**, London 1923, 422; E. Stein, **Histoire du Bas-Empire II**, Paris 1949, 720-721; B. Rubin, **Procopios von Kaisareia**, RE 23, 1954, 355, and **Das Zeitalter Justinians I**, Berlin 1960, 468; Averil Cameron, **Procopius**, 1985, 8-9;

Jakob Haury **Gizli Tarih**'in M. S. 550 yılı sonrasına tarihlendirilebilmesi için herhangi bir olayın izini taşımadığını düşünmektedir ve 1987 yılına dek bu düşüncenin herhangi bir karşıtı olmamıştır. Roger Scott M. S. 550 yılı sonrasındaki iki olaydan hareketle eserin tarihlendirilmesi konusuna 1987 yılındaki makalesinde yer vermiştir¹⁴. Procopius'un Iustinianus'un hükümdarlık döneminin başlangıç noktası olarak M. S. 518 yılını mı yoksa M. S. 527 yılını mı kabul ettiği sorusunun cevabı doğrultusunda **Gizli Tarih**'in tarihlendirilmesinde farklı görüşler benimsenmiştir¹⁵.

M. R. Cataudella, **Historiography in the East**, in G. Marasco, Greek and Roman Historiography in Late Antiquity, Leiden 2003, 391-447, at 400-404; Anthony Kaldellis, **Procopius of Caesarea, Philadelphia**, 2004, 46.

¹⁴ R. Scott, **Justinian's Coinage and Easter Reforms and the Date of the Secret History**, Byzantine and Modern Greek Studies 11, 1987, 215-221.

¹⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: G. Greatrex, **The Dates of Procopius**, Works, Byzantine and Modern Greek Studies 18, 1994, 101-102; J. A. S. Evans, **The Dates of Procopius Works: A Recapitulation of the Evidence**, GRBS 37, 1996, 301-313; Jakob Haury, **Procopiana**, Ausburg, 1891, 15-16.

İKİNCİ BÖLÜM

PROCOPIUS VE TARİH YAZICILIĞI

2.1. Tarih Yazımı Gelenekleri

2.1.1. Eski Yunan Edebiyatında Tarih Yazımı Geleneği

Araştırarak öğrenme ve açıklayarak anlatma yoluyla Eski Yunanlar hem kendilerine yabancı bölgeler, halklar ve kültürlerle ilgili hem de yaşanan olaylarla ilgili kayıtlar tutmuştur¹⁶. M. Ö. 8. yüzyıl ve devamındaki dönemlerde görülen kolonizasyon hareketleri neticesinde yeni ve farklı olana dair gözlemler ve elde edilen bilgiler aktarılmıştır. Ayrıntılı bir gözlem ve anlatım yapan, tarihin babası olarak anılan Herodotos’tan önceki tarih yazan bu kişilere **logographos** ismi verilmiştir¹⁷. **Logos** (tarih; düzyazı) ve **graphein** (yazmak) kelimelerinden oluşan bu ad “tarih yazan” veya “düzyazı biçiminde yazan” kişileri ifade etmektedir (Sina, 2007: 114). İlk **logographos**lar genellikle İyonya bölgesindeki kent ve adalarda yetişen kişilerdi.

Gözlemleyerek anlatma ve bir metin olarak kaydetme geleneğinin kolonizasyon dönemi ile yakın ilişki içinde olması coğrafya ve dönem dikkate alındığında anlaşılır olacaktır. Tarih yazımı başlangıçta Eski Yunanlar için, yabancı ülke ve halklar hakkında bilgi kaydetmekten başka bir şey olmamıştır. Bununla birlikte, eski dönemlere ait efsanelerle doğdukları kentleri bağdaştırmaya çalışmak da **logographos**ların tarzıdır (Sina, 2007: 121). Kolonizasyon hareketlerinin etkisiyle yeni her şeye dair bilgiler toplanmış ve aktarılmıştır. İyonyalı **logographos**lar konusunda Halikarnassoslu Dionysios **Romaika Arkhaiologia ve Peri Thukydidou** adlı eserlerinde bilgi vermektedir.

¹⁶ Eski Yunancada “tarih”e karşılık gelen **ιστορεῖν** (historeuein) fiili açıklayarak anlatmak, incelemek, araştırmak anlamına gelmektedir.

¹⁷ Herodotos, kendi öncüllerini **logopoi** yani “tarih yapanlar”, “tarih oluşturanlar” olarak adlandırılır: Hdt. *Hist.* 5. 36. 6 – 7.

Halikarnassoslu Dionysios, Thukydides hakkındaki eserinde tarih yazımının öncülleri olarak Lampsakoslu Kharon, Samoslu Eugaion, Prokonnessoslu Deikhos, Paroslu Eudemos, Phygelalı Demokles, Miletoslu Hekataios, Argoslu Akousilaos, Khalkedonlu Amelesagoras, Lesboslu Hellanikos, Sigeionlu Damastes, Keoslu Ksenomedes, Lydialı Ksanthos'u saymaktadır (Dion. Hal. *Thuc.* 5). Bir edebiyat türü olarak tarih yazımı M. Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısında İyonya'da başlar.

Tarihin M. Ö. 5. yüzyılda düzyazı türünün bir biçimi olarak başladığı kabul edilmiştir. Tarih türünden az sayıda eser günümüze eksiksiz bir şekilde ulaşmıştır. Bunlar da Herodotos'un ve Thukydides'in tarih kayıtlarıdır. Her yazar da kendinden sonraki yazarlar üzerinde etkili olmuştur. Herodotos'un ve Thukydides'in ismi ile anılan tarih yazımı geleneği uzun bir süre içinde farklı unsurları ve tarzları dahil ederek benimsenmiştir. Robert L. Fowler'ın belirttiği gibi, kendinden sonrakilere örnek olma veya kendinde n sonrakiler tarafından taklit edilme sonucunda değişen tarih yazımını Herodotos ve çağdaşları arasında uzun ve karşılıklı olarak yapılan faydalı bir değişim olduğunu düşünmek oldukça yerinde olacaktır (Fowler, 1996: 69). Herodotos olayların sebeplerini öğrenme konusunda meraklı biri olmuştur ve **historia** kelimesini kullanırken de bu araştırma ve öğrenme merakını ifade etmiştir (Pomeroy, 2018: 213). Herodotos yabancı halkların kültürü ve alışkanlıkları konusunda uzun anlatımlara yer vermiştir. Hem bölgeleri hem de gelenek görenekleri anlatmasının yanında sadece tarihin değil, coğrafyanın ve antropolojinin de önünü açmıştır. Thukydides de tarih yazımında önemli bir yere sahiptir. Herodotos gibi bulunduğu bölgelere dair ayrıntılı gözlemlerde bulunmuş ve bunları tarihine dahil etmiştir. Pomeroy'un aktardığı gibi, Thukydides olayları neredeyse tamamen insanların kendi eylemleriyle ilişkilendirmiştir. Halbuki daha önceki yazarlar tanrılar ile insanlar arasındaki ilişki ile olayları anlatmıştır (Pomeroy, 2018: 215). Tarihin zaman içerisinde ve karşılıklı olarak yapılan faydalı değişimler ile gelişmesinin bir örneği olarak Thukydides'in önemli yeniliklerinden biri anlattığı olayların zamanını doğru bir şekilde aktarmaya çalışmasıdır. Thukydides okuyucuyu hikayelerle eğlendirmek amacıyla değil, yalnız gerçeği anlatmak amacıyla tarihini yazmıştır. Doğruluğundan emin olduğu olayları anlatarak tarihsel belge niteliğinde bir eser vermeyi amaçlamıştır (Çelgin, 1990: 131).

2.1.2. Roma Dünyasında Tarih Yazımı Geleneği

Eski halklar sosyal ve teknolojik olarak kendilerinden daha ileri durumda olan komşularından yazı sistemlerini öğrenirken, bunun yanında onların entelektüel ve kültürel özelliklerini içeren edebiyatlarından da etkilenmiştir. Romalılar pek çok konuda Eski Yunanlardan kazanım sağlamış, günümüzde kullanılan Latin alfabesini de Eski Yunan alfabesinden uyarlayarak oluşturmuşlardır. İtalya yarımadasının güney bölgesindeki kentler coğrafi yakınlıktan dolayı sıklıkla iletişim halinde oldukları Eski Yunancadan ve alfabesinden kendi dillerine uygun bir alfabe oluşturmuşlardır. M. Ö. 3. yüzyılda Romalılar tarih kayıtları tutmaya başladığında, Eski Yunanlar çok daha uzun zamandır tarih metinleri oluşturmaktaydı. Eski Yunan tarihçileri Herodotos ve Thukydides'in yaptığı gibi Romalı tarihçiler de **epos** (destan) türünün en önemli eserleri ve herkes için başucu kitabı niteliğinde olan Homeros'un destanlarına öykünmüşlerdir (Mellor, 1999: 6).

Eski Romalıların tutmuş olduğu ilk kayıtlar tarih bilinci ile yazılmaktan ziyade bir edebi tür olarak, destan olarak tanımlanabilecek türden kayıtlar veya bürokratik işler için tutulan kayıtlar olmuştur (Demiriş, 2006: 13)¹⁸. Tarih yazımı konusunda Eski Yunanların tarz ve yöntemlerinin etkisi altında kalmışlardır. Bu sebeple de kendilerine özgü bir tarih yazımı geleneği oluşturmaları için uzun bir süre gerekmiştir. Eski Yunan dünyasında tarih olarak anılan eserler M. Ö. 5. yüzyıldan itibaren görülürken, Eski Roma dünyasında M. Ö. 3. yüzyılda tarih kayıtlarının başladığı görülmektedir. İlk eserlere bakıldığında, özellikle Homeros'un destanlarının etkisi görülmektedir. Bu destan niteliğindeki tarih kayıtlarının **annales** (yıllıklar) biçiminde tutulması gayreti de elbette Roma'ya özgü bir tarih yöntemidir. Gnaeus Naevius Kartacalılarla olan savaşılar dair yazdığı **Bellum Punicum** ile Quintus Ennius başlangıcından kendi yaşadığı döneme kadar olan olayları zamansal bir düzen içinde kaydettiği **Annales**'i ve yukarıda bahsedildiği gibi destan olarak tanımlanabilen eserler vermiştir.

¹⁸ Eski Roma tarih yazımı geleneği ile ilgili ayrıntılı bilgi edinmek için bkz.: Bedia Demiriş, **Başlangıçtan İ. S. 5. Yüzyıla Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı**, Ege Yayınları, İstanbul, 2006.

Roma dünyasında tarih kayıtları bir süre sonra memurların hazırladığı, kaydettiği resmî belgeler olarak önem kazanmış ve bu kayıtlar arşivlerde korunmuştur. İsmi **commentarii** (kayıt, not, kayıt defteri, hatırlatıcı not) olan bu kayıtlar gelenek olarak devam ettirilmiştir. Eski Yunan tarih yazımı öncülerinde yabancı halklar ve onların adetleriyle ilgili anlatımların yanında Roma tarihlerinde daha ziyade bürokrasi veya dini meseleler ile ilgili konular yer almaktadır. İlk tarihçilere bakıldığında eserlerini, Eski Yunanlardan örnek aldıkları ve de dönemin önemli dili olduğu için, Eski Yunanca yazdıkları görülmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi yıllık biçiminde kayıtlar tutulmuştur. Bu yıllık yazarlarından bazılarının adları Quintus Fabius Pictor, Lucius Cincius Alimentus, Aulus Postumius Albinus, Gaius Acilius Glabrio'dur (Demiriş, 2006: 20). Eski Yunan tarihçileri Herodotos'ta ve Thukydides'te olduğu gibi bu yıllık yazarlarının eserleri tam halde günümüze ulaşmamış, parçalar halinde kalmıştır. Latince olarak ilk tarih metnini yazmış olan Marcus Porcius Cato, Thukydides, Marcus Tullius Cicero, Titus Livius gibi gelecekteki komutanlara ve yöneticilere örnek ve ders olması amacı taşımıştır (Mellor, 1999: 19).

Farklı dönemlerde ve farklı yöntemlerle tarih kayıtları tutmuş olanlar arasında Gaius Sallustius Crispus, Gaius Iulius Caesar, Cornelius Nepos, Marcus Terentius Varro, Gaius Cornelius Tacitus, Ammianus Marcellinus, Polybius, Cassius Dio, Plutarchus, Gaius Suetonius Tranquillus, Lactantius'un ismi sayılabilir. Romalı tarihçilerin kimisi özetler biçiminde, Eutopius'un **Roma Tarihinin Özeti** gibi, kimisi ise Ammianus Marcellinus gibi hem klasik tarih yazımı geleneğinin özelliklerini hem de Roma tarih yazımı geleneğinin zaman düzenini benimseyerek, kimisi Suetonius gibi biyografiler yazarak tarih kayıtları tutmuştur. Kimisi de Caesareali Eusebius gibi, Hristiyanlığın etkisi ile kilise tarihleri yazmıştır. Hem Yunan hem de Roma tarih yazımı geleneğinde sadece tarih kayıtları tutulmamıştır. Kimi yazarlar bir tarihçinin olayları kayıt altına alırken nelere dikkat etmesi gerektiği konusunda önerilerde bulunmuş, kurallar ortaya koymuştur. Örneğin, M. S. 2. yüzyılda yaşamış olan, hicivleri ile ismi bilinen **Samosatalı Lucianus** Türkçede **Tarih Nasıl Yazılmalı** isimindeki kitabında dört bir yandan yazarların bu kadar çok tarih yazması karşısında sessiz kalamayacağını, bazı

hususları hatırlatacağını belirtmiştir. Dönemin yazarlarını kurala kaideye uymadan **taklit** ettikleri, olayların coşkusu ile kaleme sarıldıkları için eleştirmiştir (Lucian. *Hist. Conscr.* 2. 6-13).

Caesarealı Procopius kendi döneminden yaklaşık bin yıl önce yaşamış olan Thukuydides'in tarihçiliğinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Thukuydides'in kişilerin karakterinin olaylara yön verdiği düşüncesini Procopius'ta görmek mümkündür. Bu düşüncenin günümüzde de benimsendiğinin bir örneği olarak, Hugh Elton 2018 yılında yayınlanan **The Roman Empire in Late Antiquity** adlı kitabında, liderlik eden kişilerin yönetimde ne denli belirleyici ve önemli olduğunu vurgulamaktadır. Hatip Claudius Mamertinus'un liderlik etmenin büyük bir sorumluluk ve ağır bir yük olduğunu ifade ettiği sözlerini alıntılararak, yönetme işinin üstesinden gelemeyecek kişilerin elinde olması durumunda sonucun kaçınılmaz bir şekilde başarısızlık olacağını belirtmektedir (Elton, 2018: 6). Askeri tarihçi Basil Liddel Hart'ın görüşüne göre, özellikle savaş dönemlerindeki olayları içeren tarih kayıtları tek bir kişinin değil pek çok başka kişinin farklı şartlar altındaki tecrübelerini aktarması bakımından geleceği anlamada büyük katkıya sahiptir (Hart, *Strategy*, 1967: 23-24).

...sed longe illa maiora sunt quae tu impartito tibi imperio uice gratiae rettulisti: admittere in animum tantae rei publicae curam et totius orbis fata suscipere et oblitum quodammodo sui gentibus uiuere et in tam arduo humanarum rerum stare fastigio, ex quo ueluti terras omnes et maria despicias uicissimque oculis ac mente conlustres ubi sit certa serenitas, ubi dubia tempestas, qui iustitiam vestram iudices aemulentur, qui uirtutis uestrae gloriam duces seruent, accipere innumerabiles undique nuntios, totidem mandata dimittere, de tot urbibus et nationibus et prouinciis cogitare, noctes omnes diesque perpeti sollicitudine pro omnium salute transigere.

...lakin bunlar gönülden yaptığın büyük işlerdir; bu büyük devletin sorumluluğunu almak, tüm dünyanın başına gelen olayları üstlenmek, kendini unutup kendi soyu için yaşamak, insani konularda da her bir kıtayı ve denizleri yukarıdan izleyebildiğin, gözlerinle ve de aklınla nerede huzur olduğunu, nerede

kargaşa ihtimali olduğunu, hangi hakimlerin sizin adaletinizi tartıştığını, hangi önderlerin erdeminizin şanını koruduğunu izleyebildiğin yüksek bir mevkide bulunmak, her yerden sayısız haber almak, bir bu kadar da talimat vermek, çok sayıda kent, halk ve vilayet üzerine düşünmek, herkesin esenliği için her günü her geceyi sürekli bir endişe içinde geçirmek.

(Claudius Mamertinus X (II) 3. 3-4.¹⁹)

¹⁹ Roger Aubrey Mynors, **XII Panegyrici Latini**, Oxford University Press, 1964.

2.2. Procopius ve Tarih Yazıcılığı Konusunda Örnekleri

Öykünme veya taklit klasik tarih yazımı geleneğinin özelliklerinden biridir. Bu konuda Calpurnius Caecilius ve Halikarnassoslu Dionysios açıklamalar yapmışlar, teoriler geliştirmişlerdir. M. S. 1. yüzyıl hatiplerinden Dio Chrysostomus da taklit konusunda Homeros'a dair söyledikleriyle Bizans Dönemi'ne kadar etki sağlamıştır (Hunger, 1969/70:17). Klasik yazarların eserlerinden alıntılar yapmak, onlara öykünen ifadeler kullanmak okuyucu üzerinde taklit izleniminin yoğunlaşmasında katkı sağlamaktadır. Bugünden örnek vermek gerekirse romanlarda, şiirlerde, oyunlarda, şarkı ve ilahilerde yer alan mitolojik arka plan veya filozoflardan yapılan alıntılar okuyucu üzerinde çok daha etkilidir.

Procopius'un Herodotos'la ilişkilendirilen bir taklit örneği olarak Hepthalitlerin hilesini anlattığı bölüm gösterilmektedir (Procop. *Hist.* I 4). Herodotos da Phokisliler ile Thessialıların için benzer bir anlatıma sahiptir (Hdt. VIII. 28). Ünlü eleştirmen Quintilianus'un taklit konusunda aşağıda alıntılanan sözleri daha sonra İmparatorluk Döneminde, Geç Antik Çağ'da ve Bizans Dönemi'nde etki bırakmıştır:

...quin artis pars magna contineatur imitatione.

...sanatın büyük bir kısmı taklit ile oluşturulur.

(Quint. *Inst.* X 2. 1)

ideoque cum totum exprimere quem elegeris paene sit homini inconcessum, plurimum bona ponamus ante oculos, ut aliud ex alio haereat, et quod cuique loco veniat aptemus.

Bu yüzden, seçtiğin birini tam olarak taklit etmek insan için neredeyse imkânsız olduğundan, çoğunun iyi işlerini göz önünde tutalım ki biri diğerinden ayrılmassın ve nereden geldiğini anlayabilelim.

(Quint. *Inst.* X 2. 26)

Ὅμηρος δὲ καὶ πρῶτος καὶ μέσος καὶ ὕστατος παντὶ παιδὶ καὶ ἀνδρὶ καὶ γέροντι,
τοσοῦτον ἀφ' αὐτοῦ διδοὺς ὅσον ἕκαστος δύναται λαβεῖν.

Homeros insan hayatında her çocuk için ilk, her yetişkin için ikinci ve her yaşlı
adam için son kişidir; bunların her birinin çok büyük kazanım elde edebileceği
ölçüde kendisinden pek çok şey verir.

(Dion Chrys. *Or.* XVIII 6.)

Herodotos'tan Ammianus Marcellinus'a kadar tarih kayıtları tutmuş olan
yazarlar, bu süreç içerisinde bir sunum tarzı geliştirmişler ve ilkeler ortaya
koymuşlardır. Olayların ve önemli işlerin mümkün olan tüm gözlemlerle birlikte
doğrulama kaygısı gütmenden anlatılması durumu giderek bir titizlik ve düzen
içinde, referansları bildirilerek, kimisi okuyucunun ilgisini çekmek kimisi sadece
gerçekleri anlatmak amacıyla ve çoğunlukla da gelecek nesillere bir ders olması için
yazma yönünde seyretmiştir.

Klasik tarih yazımı geleneği olarak anılan anlayış kendinden sonraki
dönemlerde sıklıkla örnek alınmıştır²⁰. Bu anlayış çerçevesinde verilen eğitimin
içeriğini klasik dönemin yazarlarına ait olan metinler oluşturmuştur; aslında
günümüzde de olduğu gibi, hangi yüzyıl olursa olsun Eskiçağ'ın **klasik** olarak
adlandırılan dönemi sosyal ve kültürel araştırmalar için ilk basamaktır. M. S. 6.
yüzyılda dönemin komutanlarının ve imparatorunun çevresinde gelişen olayları
anlatan Procopius, kendinden önceki ve otorite sahibi tarihçilerle karşılaştırma
yapma konusunda oldukça iyi bir örnektir. Hem kendi döneminin unsurlarını hem
de klasik tarih yazımı geleneğinin özelliklerini Procopius'un eserlerinde görmek
mümkündür. Procopius'un ilgi çekici yanı sadece eğitimi dolayısıyla edebi, felsefî,
dini bilgisi değil, aynı zamanda pek çok askeri hadiseyi bizzat gözlemlemiş olması
ve bu olayların üzerinde bıraktığı etkiyi kitaplarına yansıtmış olmasıdır.

²⁰ John Marincola'nın, Eskiçağ tarihçilerini, birer otorite olarak ortaya koymuş oldukları eserleriyle
birlikte incelediği detaylı bir çalışması mevcuttur. Konuyla ilgili daha ayrıntılı bir okuma için bkz.: John
Marincola, **Authority and Tradition in Ancient Historiography**, 1997.

Tarih yazarları anlatıcı biçimi olarak farklı yöntemler kullanmışlardır. Yazarların anlattıkları olayların içinde kendilerine genellikle üçüncü kişi olarak yer verdikleri görülmektedir. Bununla birlikte bazıları da birinci kişi olarak olayları anlatmıştır. Procopius ise metnin yazıcısı ve olayların anlatıcısı olarak üç farklı anlatıcı biçimi kullanır; çoğunlukla üçüncü kişi olarak kendinden bahsetmiş, kimi zamanda birinci kişileri kullanarak **ben** ve **biz** ifadelerine yer vermiştir. Bu farklı kullanımı Procopius'tan önceki tarihçiler ile karşılaştırma yapıldığında yeni bir anlatıcı biçimi olarak göze çarpar (Ross, 2018: 74). Procopius'un olayları anlatırken zaman zaman **δηλώω** (açığa çıkartıyorum, açıklıyorum) fiilini kullanması ilgi çekicidir:

ἀλλ' ὅπως ἐγένετο, ἐγὼ δηλώσω.

Ben nasıl olduysa (öyle) anlatacağım.

(Procop. *Hist.* I 17. 12. 4.)

Τρόπῳ δὲ ὅτῳ Ῥώμην Ἀλάρικος εἴλεν, ἐγὼ δηλώσω.

Alarikhos bu şekilde Roma'yı ele geçirdi, ben açıkça anlatacağım.

(Procop. *Hist.* III 2. 13. 5.)

ὕστερον δὲ καὶ ὅσα Ἰουστινιανῷ καὶ Θεοδώρα μοχθηρὰ εἴργασται ἐγὼ δηλώσω.

Sonra da Ioustinianos ve Theodora tarafından ne büyük kötülükler yapıldı, açıkça anlatacağım.

(Procop, *Anec.* I 10. 5.)

Procopius'un Thukydides'in tarih yazıcılığından büyük ölçüde etkilenmiş olduğu daha önce de ifade edilmişti. Thukydides, Brasidas'ın seferlerinde yer almış ve kendisinden neredeyse hep üçüncü kişi olarak bahsetmiştir. Örneğin, Thukydides tarih kitabında, önceden Atina'dan muhafız olarak gelmiş olan, komutan Euklees'le birlikte, Trakya'da görev yapan diğer bir komutan olan Oloros'un bu olanları kayda geçiren oğlu Thukydides'in, ki o bu olanları yazdı, kendilerine yardım etmesi

talimatının verildiğinden bahsederken **Θουκυδίδην τὸν Ὀλόρου, ὃς τὰδε ξυνέγραψεν**, hem bir **patronymos** (baba adı, soy adı) olan Oloros’a hem de üçüncü bir kişi olarak kendi adına yer verir (Thuc. IV. 104. 4-5). Procopius’un anlatıcı biçimi konusunda bazı örnekler aşağıdaki gibidir:

τότε δὴ **ξύμβουλος** ἡρέθη Προκόπιος, ὃς τὰδε ξυνέγραψε.

sonrasında, bunları yazan Prokopios **danışman** olarak atandı.

(Procopius *Hist.* I 12. 24. 3-4.)

τούτοις οὖν ἅπασιν ἀπορούμενος Προκόπιον τὸν αὐτοῦ **πάρεδρον** ἔστελλεν
ἐς Συρακούσας ...

Tüm bunlardan dolayı kaybetmeye başlamasıyla **asistanı** Prokopios’u
Syrakousai’a gönderdi.

(Procop. *Hist.* III 14. 3-2.)

Birinci şahıs kullanımından uzak durulmasının bir sebebi yazan kişinin kendi konularını, hikayelerini anlatıyormuş gibi **gevezelik**, **dedikodu** yapma algısını yaratmama isteğidir (Marincola, 1997: 184). Elbette üçüncü ve başka bir kişi olarak bir metin yazması yazarın kendisini bu metin içinde bir karakter olarak göstermesi okuyucu üzerinde daha etkilidir. Tarihçi kendisini hikâye içerisinde anlatan değil anlatılan olarak, yani hikâyenin karakterlerinden biri olarak sunduğunda nesnel olduğu algısı yaratabilir ve bununla birlikte kendi kendisine övgüde bulunuyormuş gibi görünmez. Tarihçi hikayesini yazarken kendisini üçüncü kişi olarak sunduğunda durumu dışarıdan bir göz olarak görebilmekte ve nesnel bir yorumda bulunabilmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi kendi kendisini övüyor gibi görünmez, aksine aslında kendisi olan üçüncü kişiyi rahat bir şekilde övüp yüceltebilir. Örneğin Plutarchus’a göre:

Ξενοφῶν μὲν γὰρ αὐτὸς ἑαυτοῦ γέγονεν ἱστορία, γράψας, ἃ ἐστρατήγησε καὶ κατάρθωσε, καὶ Θεμιστογένει περὶ τούτων συντετάχθαι τῷ Συρακοσίῳ, ἵνα πιστότερος ἢ διηγούμενος ἑαυτὸν ὥς ἄλλον, ἐτέρῳ τὴν τῶν λόγων δόξαν χαριζόμενος·

Ksenophon yürüttüğü ve düzenlediği şeyleri yazarak, bu yazdıklarını da Themistogenes Syrakosios ismindeki kişiye atfederek kendine has bir tarihçi oldu. Bu kişinin ağzından kendisini bir başkası olarak anlattı; bu şekilde son derece inandırıcı olacağı için. Ve yazdıklarının ününü ise diğer kişiye vermiş oldu.

(Plut. *De glor. Ath.* 345E 1-5.)

Hellenistik dönemin yazarları arasında ismi en çok bilinen tarihçi Polybius, tarih anlatımlarında şahıs kullanımı ile ilgili olarak diğerlerinden farklı açıklamalara yer verir:

Οὐ γὰρ δὲ θαυμάζειν ἐὰν ποτὲ μὲν τῷ κυρίῳ σημαίνωμεν αὐτοὺς ὀνόματι, ποτὲ δὲ ταῖς κοιναῖς ἐμφάσεσιν, οἷον οὕτως "ἐμοῦ δὲ ταῦτ' εἰπόντος" καὶ πάλιν "ἡμῶν δὲ συγκαταθεμένων." ἐπὶ πολὺ γὰρ ἐμπεπλεγμένων ἡμῶν εἰς τὰς μετὰ ταῦτα μελλούσας ἱστορεῖσθαι πράξεις, ἀναγκαῖόν ἐστι μεταλαμβάνειν τὰς περὶ αὐτῶν σημασίας, ἵνα μήτε τοῦνομα συνεχῶς προφερόμενοι προσκόπτωμεν ταυτολογοῦντες μήτε πάλιν "ἐμοῦ" καὶ "δὲ ἐμὲ" παρ' ἑκάστον λέγοντες λάθωμεν εἰς φορτικὴν διάθεσιν ἐπίπτοντες, ἀλλὰ συγχρώμενοι πᾶσι τούτοις καὶ μεταλαμβάνοντες αἰεὶ τὸ τῷ καιρῷ πρέπον ἐφ' ὅσον οἷόν τε διαφεύγωμεν τὸ λίαν ἐπαχθὲς τῆς περὶ αὐτῶν λαλιᾶς, ἐπειδὴ φύσει μὲν ἀπρόσδεκτός ἐστιν ὁ τοιοῦτος λόγος, ἀναγκαῖος δ' ὑπάρχει πολλάκις, ὅταν μὴ δυνατόν ἄλλως ἢ δηλῶσαι τὸ προκείμενον.

Bazen kendi adlarımızı kullanırsak ya da “bunu söylemiştim”, “karar verdiğimiz zaman” gibi ifadeleri tekrarlarsak, bu şaşırtmamalıdır; çünkü biz tarih olacak bu olayların çok içindeyiz. Onlar hakkındaki ifadelerin tutarlı olması gerekir, sıklıkla “ben ... iken” ya da “bana göre” gibi ifadelere yer vererek yorucu bir metin dili meydana gelmemeli. Daha ziyade, bu tür ifadeleri arada bir ve de uygun yerlerde kullanarak metinde sürekli kendinden bahsetmeyle meydana gelen bozukluktan uzak durabiliriz. Bu tür bir anlatım doğal olarak kabul edilmez olsa da konuyu başka bir şekilde açıklamak mümkün olmadığında çoğu kez bu anlatım biçimi gerekli olur.

(Polyb. 36. 12. 1-5.)

Βελισάριος δὲ ἐπεὶ οἱ ὃ τε οἰκέτης ἐς ὅσιν ἦλθε καὶ τὸν πάντα λόγον ἔφρασε, περιχαρὴς γενόμενος καὶ Προκόπιον πολλὰ ἐπαινέσας, ἐκέλευσε σημῆναι τὸν ἀπόπλουν ταῖς σάλπιγξιν.

At Belisarius, ubi famulum vidit, et omnia plane enuntiantem audivit, vehementer gavisus est, ac plurimum laudato Procopio, tubarum clangore discessum edici iussit.

Belisarios ev hizmetlisi huzuruna gelip de her şeyi anlattığında memnun oldu ve Prokopios'a pek çok övgüde bulundu, yola çıkışı savaş trumpetleriyle bildirmesini istedi.

(Procop. *Hist.* III 14 15.)

Bir diğer önemli yazar Ammianus Marcellinus ise **Rerum Gestarum** adlı kitabında Hunların Gothları Trakya'ya doğru ittiğini, imparator Valens'in günümüzde Edirne sınırları içinde kalan Hadrianopolis'te savaş meydanındaki ölümünü, Gothların başarısız bir şekilde Constantinopolis'i kuşatma girişimini anlattığı ve imparator ile ilgili bir de değerlendirme yaptığı otuz birinci bölümünde birinci şahıs kullanmıştır:

Haec ut miles quondam et Graecus, a principatu Caesaris Nervae exorsus, ad usque Valentis interitum, pro virium explicavi mensura.

Caesar Nerva'nın principatlığından Valens'in ölümüne kadar olanları eski bir asker ve bir Grek olarak elimden geldiğince anlattım.

(Amm. Marc. XXXI 16. 9.)

Öykünme ve taklit konusunda göze çarpan diğer bir konu ise yazarların tarihlerinin başlangıcında yazdıkları giriş kısımlarıdır. Procopius kayıtlarında kendinden önceki klasik dönem tarih yazarlarından öğrendiği biçimde giriş yapmıştır. Herodotos'un ve Thukydides'in tarihlerinde yaptığı gibi o da savaşların tarihini kaydetmeye başlarken kendisinden üçüncü kişi olarak bahsetmiştir:

Προκόπιος Καισαρεὺς τοὺς πολέμους ξυνέγραψεν ...

Kaisareialı Prokopios bu savaşları yazdı ...

(Procop. *Hist.* I 1. 1. 1.)

καὶ οἱ αὐτῷ ξυνηπίστατο πάντων μάλιστα δυνατὸς ὧν τάδε ξυγγράψαι ...

Dahası, Prokopios bu tarihi yazabileceğinin farkındaydı ...

(Procop. *Hist.* I 1. 3.)

Θουκυδίδης Ἀθηναῖος ξυνέγραψε τὸν πόλεμον τῶν Πελοποννησίων καὶ

Ἀθηναίων ...

Atinalı Thoukydides Peloponnesoslular ile Atinalıların savaşını yazdı ...

(Thuc. I 1. 1. 1.)

Ἡροδότου Ἀλικαρνησέος ἱστορίας ἀπόδεξις ἦδε ...

Halikarnasoslu Herodotos'un tarihinin teşhiri ...

(Hdt. *Hist.* I 1.)

Herodotos'un tarihinin geneline bakıldığında metin anlatıcısı üçüncü kişiden ziyade birinci kişi olarak görülmektedir. Procopius bu iki anlatıcı tarzını, iki anlatım geleneğini de savaşlar tarihini yazarken kullanmıştır. Böylece tarihçiliğin en büyük iki ismi olarak bilinen Herodotos'un ve Thukydides'in yöntemini bir araya getirmiştir (Ross, 2018: 86).

Procopius'un tarih yazımı gelenekleri ve tercih ettiği anlatıcı biçimlerinin yanında dikkat çeken başka bir konu ise, eski inançları anımsatan kavram ve deyişlere yer vermiş olmasıdır. Özellikle Hellenistik Dönem'de öne çıkan **talih** kavramı Procopius'un kitabında sıklıkla görülmekte, Procopius olayları insanlarla oyun oynayan **talih** kavramı ile açıklamaktadır (Cameron, 2005: 28). Anthony Kaldellis, Procopius'un savaşları anlattığı kitabında **talih** ile tanrı arasında kurduğu denklemini, imparatorun propagandasını zayıflatmada eğlenceli bir yol olarak kullandığını ifade etmiştir (Kaldellis, 2004: 213). Aşağıda yapılan alıntılarda bu kavram ile ilgili örneklerini görebilmekteyiz:

τῆς δὲ τύχης ὁ φθόνος ὥδινεν ἤδη ἐπὶ Ῥωμαίους...

fortuna Romanis invidens...

...talihin hasedi artık Romalıların üzerine çöküyordu...

(Procop. *Hist.* VI 8. 1.)

οἷς μὲν γὰρ ἐπιπνεῖ ἐξ οὐρίας τὸ πνεῦμα τῆς τύχης...

quibus enim secunda fortunae aura aspirat...

...çünkü onlar için talihin rüzgârı uygun bir esintiden esiyor...

(Procop. *Hist.* VII 13. 16.)

...εὐθὺς ἡ τύχη ἀντιστρέφει...

...talih derhal aksi yöne döndü...

(Procop. *Hist.* VII 13. 18.)

Procopius'un eserlerinde **pagan** unsurlar olarak ifade edilen örneklerden ikisi de Aristophanes'in **Pax** ve **Equites** adlı komedyaslarından yaptığı alıntıdır²¹:

...ἡγριαίνεται τε καὶ ἐσεσθήρει.

...kızgındı ve dış gösteriyordu.

(Procop. *Aneβc.* I 13. 6.)

... φενακισμοῖς ... ἐξηπάτων...

... aldatanların ... hileleriyle...

(Procop. *Anec.* XIV 14. 11. 5.)

²¹ Ar. *Pax* 620: ἡγριωμένους ἐπ' ἀλλήλοισι καὶ σεσηρότας; Ar. *Eq.* 632: φενακισμοῖσιν ἐξαπατωμένην.

2.2.1. Procopius ve İmparator Iustinianus'un Askeri Seferleri

Klasik dönem tarih yazarları seyahat ettikleri yerlerin hem kültürel hem de coğrafi anlatımlarına yer vermişlerdir. Herodotos'un kitabı okunduğu zaman tarih ve coğrafyanın birbirinden ayrılmadığı görülmektedir. Procopius ise atandığı görevler sebebiyle pek çok sefere katılmış, bu vesileyle pek çok farklı coğrafyayı görmüştür. Bu sayede gördüğü pek çok farklılığı ve çeşitliliği eserlerinde işlemiştir. Muhtemelen, bürokrasinin içinde olmasından ve idari gruptaki kişilere yakınlığından dolayı resmi ve gayri resmi bilgilere, dedikodulara hakimdir. Tarihinde de bunlara yer verme konusunda yeteneklidir. Hayatının büyük bir kısmını seferlerde geçiren askeri deneyime sahip olan bir tarihçi olarak Procopius savaşların doğası gereği pek çok zor durumla karşı karşıya kalmıştır. Kaegi'nin görüşüne göre Procopius, M. S. 4. yüzyılda Ammianus Marcellinus'tan daha fazla, M. S. 6. yüzyıldaki ordu ve savaş hali konusunda bilgi vermektedir (Kaegi, 1990: 54).

Procopius alışılmışın dışında bir detaycılık ile tarihini yazmıştır ve bu büyük ilgi çekmektedir. Procopius genellikle, Thukydides'in usulüne uygun bir şekilde bildiğini, gördüğünü açıkça anlatma eğilimindedir. Fakat, değerli anlatımlarının yanında hatalı anlatımları da bulunmaktadır. Örneğin, İtalya'da Bizanslılarla çarpışan Goth askerlerinin sayısını olduğundan fazla göstermiştir. İtalya ve Suriye'deki bazı topografik anlatımların da hatalı olduğu kanıtlanmıştır. Bununla birlikte Perslerle ilgili kısımlarda önemli detayları atlamıştır²². Elbetteki bu tür kusurlar Procopius'un tarihçiliğinin değerini azaltmamıştır. Procopius'un sekiz kitaplık tarihi okuyucusunu hem cezbedebilecek hem de korkutup kaçırabilecek kadar fazla detaylıdır. Procopius Herullar, Slavlar, Hunlar, Ermeniler gibi yabancı halkları **Romalılar** olarak belirtmemiştir, yabancıların önemini vurgulamıştır (Kaegi, 1990: 76).

²² Procopius'un gerçeğin dışında veya abartılı olan anlatımlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi edinmek için bkz.: Knud Hannestad, **Les Forces Militaires d'Après la Guerre Gothique de Procope**, Classica et Mediaevalia, revue Danoise de Philologie et d'Histoire, XXI, 1960, 136-183.

Procopius'un detaylı anlatımının ve titizliğinin bir örneği, ordu triumphetlerinin nasıl kullanıldığıyla ilgili anlatımında görülebilmektedir (Procop. *Hist.* VI 23. 23-28.). Başka bir örnek olarak **Savaşlar** kitabının V 19. 19-27 numaralı bölümü örnek verilebilir. Burada Belisarius'un su çarklarını kullanarak un değirmenini devam ettirmesini anlatır (Procop. *Hist.* V 19. 19-27.).

Askeri seferlerde sivil halkın maruz kaldığı zorluklar konusunda da anlatımları mevcuttur:

διὸ ἐκλιπόντες τὰ οἰκεῖα ταύτη ἄνθρωποι ἐς Πικηνὸν ἦλθον, οὐκ ἄν οἰόμενοι τὰ ἐκεῖνη χωρία διὰ τὸ ἐπιθαλάττια εἶναι παντάπασι τῇ ἀπορίᾳ πιέζεσθαι.

bu yüzden insanlar evlerini bırakarak Pikenon'a geliyorlardı, bu yer denize yakın olduğu için tamamen bir kıtlık yaşamayacaklarını umuyorlardı.

(Procop. *Hist.* VI 20. 19.)

Procopius açlıktan ve yamyamlıktan kaynaklanan ölümleri de anlatır. Askerlerin sivillere karşı kötü davranışlarını da aktarmıştır:

ἐντυχόντες δὲ στρατιῶται Ῥωμαῖοι (... τοὺς οἰκτροὺς ἀγροίκους βιάζονται).

Roma askerleri zavallı taşralıları zorluyorlardı.

(Procop. *Hist.* I 9. 7.)

Örneğin Bessas, siviller açlığa karşı mücadele ederken yüksek fiyatla tahıl satmıştır:

Βέσσας τε τὸν σῖτον ἔτι μᾶλλον ἀπεμπολῶν ἐπλούτει ...

Bessas ise tahılı pahalı satarak zenginleşiyordu ...

(Procop. *Hist.* VII 20. 1-2.)

Thukydides'in yöntemlerinden biri olan söylevler aracılığıyla tarih metnini etkileyici hale getirmenin Procopius'taki bir örneği olarak:

Origenes geldi ve şunları söyledi: “Ὀριγένης δὲ, ἀνὴρ ἐκ βουλῆς, παρελθὼν ἔλεξε τοιάδε “Τὰ μὲν παρόντα ἡμῖν, ὧ ἄνδρες Ῥωμαῖοι, πράγματα μὴ οὐχὶ πολέμῳ διακριθῆναι οὐχ οἷόν τε.”

Boule'den bir adam olan Origenes geldi ve şöyle dedi: “ey Romalı yiğitler, başımıza gelen işlerin savaş olmadan hallolması konusunda tereddüt edilemez!”

(Procop. *Hist.* I 24. 26.)

Procopius, Herodotos ve Thukydides gibi, tarihinin gelecek nesillere örnek olmasını amaçlamıştır. Hayatının büyük bir kısmını savaşlarda geçiren bir tarihçi olarak geçmişin ve tecrübenin savaş konusundaki önemine dikkat çekmiştir. Procopius bizzat katıldığı askeri seferlerde olanları sadece konuyla ilgili üst düzey kişilere yönelik değil herkese yönelik olarak kaydetmiştir. Herkes için faydalı olacak bir tarih metni hazırlamıştır (B. Rubin, 1954: 296-297). Bununla birlikte Procopius kendisinin bir stratejist olduğunu vurgulamamıştır (Kaegi, 1990: 61).

Procopius'un düşüncesine göre askeri başarı ve savaşta zafer elde etme farklı etmenlere bağlıdır. Bunlar ise talih başta olmak üzere disiplin, denizde hakimiyet, sabır, doğru strateji, yöntem gibi etmenlerdir. Procopius bu etmenler olmadan, doğru bir planın tek başına başarı getirmeyeceğine inanmıştır. Savaşın sonuçlarının büyük ölçüde öngörülü olmaya bağlı olduğu, öngörüsüz kişilerin düşman tarafından alt edileceği, cesaretin açlıkla birlikte var olamayacağından, doğanın açlıkla cesurca savaşmanın bir arada bulunmasına müsaade etmeyeceği gibi daha temel konulardan da bahseder (Kaegi, 1990: 68):

λίμῳ γὰρ οὐκ οἶδεν ἡ ἀρετὴ ξυνοικίεσθαι, πεινῆν τε καὶ ἀνδραγαθίζεσθαι οὐκ ἀνεχομένης τῆς φύσεως.

Çünkü asla yiğitliğin açlıkla bir arada bulunmadığının farkındaydı, doğanın hem kıtlığa hem de yiğitlik yapmaya müsaade etmeyeceğinin de.

(Procop. *Hist.* VIII 23. 16-17.)

Procopius savařın doęası ve talihin birden deęiřebileceęi konusundaki dūřuncelerini uzun sūylevlerin içine eklemesinin bařka bir  rneęi olarak Arkhelaos'un aęzından ařaęıdaki alıntıyı kaydetmiřtir:

τοὺς γὰρ  ς ἀγῶνας καθισταμένους μηδ ν προσδοκᾶν δ σκολον ο τε
ἀνθρώπινον ο τε τ ς τῶν πραγμάτων φύσεως ἄξιον.

Çünkü mücadeleye girişenlerin hiçbir zorluğu beklememesi ne insana özgüdür
ne de için doğasına uygun düşer.

(Procop. *Hist.* III 15. 11.)

ἀναβαλλομένη γὰρ ἡ τοῦ πολέμου τύχη ο χ  μοίως τοῖς καθεστῶσι χωρεῖν
πέφυκεν, ἄλλως τε ἦν καὶ γνώμη τῶν αὐτῶν διαφερόντων μηκύνεται.

Çünkü savaşın talihi y n değiştirince gidişatın öncekinden farklı olmasına yol
açar; savaş, onu devam ettirenlerin kanaati ile uzatılırsa da.

(Procop. *Hist.* IV 1. 23.)

Procopius tuhaf olarak addedilen, eski inançlarla ilgili olan olaylara ilgi
duymuştur. Bir pagan olmasa da eski Roma inançlarıyla ilgili anlatımlara yer
vermiştir. Goth kralı Vitiges'in Roma kuşatmasında hala ayakta olan Roma
forumundaki Ianus Tapınağı'nda meydana gelen bir olayı anlatmıştır. Roma
forumundaki Ianus Tapınağı'nın kapıları barışın olduğu zamanlarda kapalı, savaşın
olduğu zamanlarda açık bırakılırdı. Procopius bu eski inançla ilgili ve tapınağın,
heykelin o günkü görünümü ile ilgili g zlerimini aktarmaktadır. Procopius'un eski
inançlara dair böyle bir anlatıma yer vermesi ilgi çekmiştir (Kaegi, 1990: 78-79):

τότε καὶ τοῦ Ἰάνου νεῶ τὰς θ ρας τῶν τινες Ῥωμαίων βιασάμενοι ἀνακλῖναι
λάθρα  πειράσαντο.

O zaman bazı Romalılar Ianus Tapınağı'nın kapılarını zorlayarak gizlice amaya
alıştılar.

(Procop. *Hist.* V 25. 18.)

Procopius siyaset ve savaşın çok yakın ilişki içinde olmasını sorgulamıştır. Şahsi ve politik düşüncelerin ilişkisi olmadan askeri işleri yürütmenin imkansızlığını, zorluğunu anlatır. Örneğin, daha önce Belisarius'un Ravenna'da teslim olmalarına yol açan Gothlarla müzakereler düzenlediği bilgisini verir. Belisarius, kendisine düşman olduklarından şüphe ettiği için Bessas, Ioannes, Narses ve Aratius'u farklı yerlere gönderdi:

καὶ τότε δὴ Βελισάριος Βέσσαν τε καὶ Ἰωάννην καὶ Ναρσῆν καὶ Ἀράτιον
(τούτους γάρ οἱ ὡς μάλιστα δύνουσι εἶναι ὑπώπτευν) ἄλλον ἀλλαχόσε ζῶν τοῖς
ἐπομένοις ἐκέλευεν ἰέναι τὰ τε ἀναγκαῖα σφίσι πορίζεσθαι.

O zaman Belisarios, Bessas'ı, Ioannes'i, Narses'i ve Aratios'un (çünkü bunların kötü niyetli oldukları konusunda ziyadesiyle şüphe ediyordu) başka başka yerlere gitmelerini ve kendileri için ihtiyaç duydukları şeyleri temin etmelerini emretti.

(Procop. *Hist.* VI 29. 29.)

Procopius'un savaş halindeyken komutanların iyi bir stratejiye ve beceriye sahip olmasının yeterli olmadığı, bununla birlikte talihin olayların seyrini tahmin edilemez bir şekilde değiştirebileceği düşüncesinin yaşadığı dönem için yeni bir prensip olmadığı düşünülmektedir. Fakat bunun üzerinde durması da dikkat çekmiş, bu konudaki düşünceleri güçlendirmiştir. Savaş halinde iken her zaman tehlikenin ve riskin var olduğu düşüncesi daha ihtiyatlı davranmaya veya bu riski daha fazla göz önünde bulundurmaya sevk etmiş olmalıdır. Procopius'a göre en iyi planın bile başarıyı getirmeyeceği ihtimali vardır. Procopius'un askeri konuda tarihçi olarak savaş yöntemleri konusunda yeni bir düşünce ortaya atmadığı da düşünülmektedir, bunun sebebi kendinden sonraki komutanların Procopius'un söylediklerini dikkate alıp almadıklarının açık olmamasında ya da az görülmesinde aranabilir. Büyük bir yenilik yaratmamış olsa da ordudaki taktikler, komutanlık, örgütlenme, askerlerle ilgili kökenleri gibi özel bilgiler, mali durumlar ve ordu içindeki sorunlar konusunda kaleme döktüğü detaylar okuyucunun olayların anlatıldığı zamanı anlayabilmesi için yeterli olmaktadır (Kaegi, 1990: 84). Bu düşüncelerin yanında Procopius'un klasik dönemde savaşlar tarihi yazan öncüllerini, özellikle Thukydides'i, takip etmiş

olduğu göz ardı edilmemelidir; kendi döneminde Thukydides tarzında bir tarih yazmaya çalışmıştır (Cameron, 2005: 268).

Procopius'un tarihinin içeriği sadece klasik tarih geleneği ile oluşmamaktadır. Olayları, dönemin gerçeklerini kayda geçirme ve geleceğe aktarılması amacı vardır. Koşulları ve savaşın doğasını son derece önemli ayrıntılarla donatarak aktarması sebebiyle de sebepleri ve sonuçları daha iyi anlamaya büyük bir katkıda bulunmuş, savaşlar tarihi yazan tarihçiler arasında en bilinenlerden biri olmuştur. Tamamen yeni yöntemler, değışiklikler ortaya koymasa da büyük bir kazanım olarak savaş tarihi yazma konusunda ilgiyi çekmeyi başarmıştır (Kaegi, 1990: 85).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IUSTINIANUS'UN HÜKÜMDARLIK DÖNEMİ VE PROCOPIUS'UN 'YAPILAR' KİTABI

3.1. M. S. 3. Yüzyıldan M. S. 6. Yüzyıla Roma İmparatorluğuna Kısa Bir Bakış

Procopius'un ve emri altında yaşadığı kişilerin dönemini iyi bir biçimde anlayabilmek için imparatorluğun M. S. 6. yüzyıldan önceki dönemlerine değinmek faydalı olacaktır. Günümüzde Bizans olarak anılan dönem genel itibariyle imparator I. Constantinus (M. S. 306-337)'un imparatorluğu 324 yılından itibaren tek başına idare ettiği dönem ile ayırt edilmektedir. M. S. 4-15. yüzyıllarda Balkan Yarımadası, Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'da hüküm süren ve Doğu Roma olarak anılan imparatorluk, daha sonra **Bizans** olarak anılmıştır. Bizans ismi devletin yıkılışından sonra, M. S. 16. yüzyıldan itibaren Batılı ve modern tarihçiler tarafından kullanılmıştır. Bu konuyu şu şekilde açıklamak mümkündür: M. S. 3. yüzyılda imparator Diocletianus (M. S. 284-305) imparatorluğun yönetiminde köklü bir değişikliğe giderek, o güne kadar “eşitler arasında birinci olma” ilkesi ile **principatus**luk olarak işleyen sistemi, mutlak bir monarşi “**dominus et deus**” ilkesi ile **dominatus**luk olarak değiştirmiş, imparatorluğun idaresinin Doğu ve Batı olmak üzere iki merkezden yürütülmesine karar vermiştir. Diocletianus'tan önceki imparatorlar asker kökenlidir ve kısa süren hükümdarlık dönemleri olmuştur. Diocletianus geniş sınırlar içindeki mevcut sorunları²³ etkili bir şekilde çözmeyi amaçlayarak **diarkhia** (iki baş, iki hükümdar) sistemi ile Maximianus'u tahta ortak olarak seçmiştir. İmparator Augustus'tan o güne süregelen kan bağına bağlı sistem 1 Mart 293 yılında Mediolanum'daki görüşme ve düzenlemeler sonucunda ortadan kaldırılmış, yerine artık yönetimde kıdem esası getirilmiştir²⁴. Bütünlük fikrinden

²³ Önemli sorunlardan bir tanesi, o dönemde tek tanrı inancına sahip Roma yurttaşlarının sayısının artması ve bunun sonuçları örnek olarak verilebilir. Diocletianus'un pek çok konuda önemli yenilikleri olmuştur fakat Hristiyanlık konusundaki sorunları çözmede başarılı olduğu söylenemez.

²⁴ Yeni sistem uzun ömürlü olamamıştır. Kısa süre sonra tekrar sorunlar baş göstermiş ve eski sisteme geri dönülmüştür.

vazgeçilmemekle birlikte, Diocletianus Doğuda, günümüzde İzmit sınırları içinde kalan Nicomedeia kentinde, yönetimi paylaştığı Maximianus ise Batıda, günümüzde Milano sınırları içinde kalan Mediolanum kentinde yönetimi idare etmiştir. Constantinus'un M. S. 324 yılında Licinius'a karşı Chrysopolis (Üsküdar) Savaşı'ndaki zaferine kadar imparatorluk iki ayrı yöneticinin idaresi altında yönetilmiştir. Bu tarihten sonra imparatorluk adına önemli değişimler yaşanmıştır. M. S. 73 yılında Roma hakimiyetine giren ve M. S. 330 yılında Constantinopolis adını alana kadar yaklaşık on yüzyıl boyunca **Byzantion** olarak anılan şehir, Büyük Constantinus tarafından başkent olarak seçilmiştir. Yeni başkent inşasına ise M. S. 324 yılında başlanmış, M. S. 330 yılında resmi olarak açılışı yapılmıştır. Kentin adı **Byzantion** olmakla birlikte, **Nea Roma** (Yeni Roma), **Secunda Roma** (İkinci Roma), **Constantinopolis** (Constantinus'un kenti) isimleriyle anılmıştır. Bu tarihten sonra kentin adı imparatorun onuruyla Constantinopolis olarak değiştirilse de eski ve asıl ismi kabul görmüş durumdadır. Bu sebeple Doğu Roma İmparatorluğu daha geç dönemlerde ve günümüzde Bizans İmparatorluğu olarak da ifade edilebilmiştir²⁵.

Constantinus'un hükümdarlığında din ve inanç konularında da önemli adımlar atılmıştır. Diocletianus'un hayatta olduğu zamanda ve taraftar olmadığı bir şekilde, M. S. 313 yılında Constantinus ile Licinius'un Mediolanum'daki görüşmelerinde Hristiyanlara hoşgörü politikası benimsenmiş ve Hristiyanlığın meşruiyet kazanmasının önü açılmıştır. İmparator Constantinus M. S. 325 yılında İznik'te toplanan ve Ariusçuluğu bir sapkınlık olarak kabul eden I. Genel Konsile başkanlık yapmıştır. Hristiyanlık imparator I. Theodosius (M. S. 379-395)'un hükümdarlığında İstanbul'da toplanan II. Genel Konsilde tek ve resmi din olarak kabul edilmiştir. Roma'nın taraftarı olduğu İskenderiye Okulu Hz. İsa'nın tanrısallığını öne çıkaran görüşünü (**monofizit** görüş) desteklerken, Antakya Okulu Hz. İsa'nın tanrısallığını reddetmemekle birlikte ayırım yapmaktadır. Fakat M. S. 451 yılında Kadıköy'de toplanan konsilde monofizit görüş bir sapkınlık olarak

²⁵ Bu konuyla ilgili bkz: Diocletianus'un dönemine gelindiğinde imparatorluğu batmış bir gemi olarak tasvir eden **Hugh Elton The Roman Empire in Late Antiquity** adlı kitabında M. S. 3. yüzyıl ile M. S. 6. yüzyıl arasındaki dönemi anlatmıştır.

kabul edilmiştir²⁶. Büyük Theodosius'un ölümünden sonra M. S. 395 yılında imparatorluğun yönetimi iki oğlu, Arcadius ve Honorius, arasında Doğu ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Batıdaki idare M. S. 476 yılında German halkların saldırıları sonucunda kaybedilmiş, Doğudaki idare ise M. S. 491 yılında imparator Anastasius ve reformları sonucunda güçlenerek varlığını sürdürebilmiştir.

İmparator Anastasius'tan sonra Illyrialı bir komutan olan Iustinus imparator (M. S. 518-527) olmuştur. Procopius'un anlatımlarına göre Iustinus eğitimsiz ve çocuk sahibi olmayan bir imparatorudur. Hayattayken yeğeni Iustinianus'a Augustus unvanı ile yönetimde söz hakkı vermiştir. Hem Iustinus döneminde hem de onu takip eden dönemde Bizans tarihine yön veren isim Iustinianus olmuştur. Iustinianus Hz. İsa'nın tanrı ve insan niteliği taşıdığını öne süren görüşü benimseyenlerin karşı tarafında yer almıştır. Hükümdarlığı döneminde sadece askeri, siyasi ve ekonomik konularda değil inançla ilgili konularda da gerginliklere tanıklık etmiştir.

²⁶ Geç Antikçağ'da Hristiyanlık ve başka inançların imparatorluk'taki dönüşümü ve değişimi konusunda bkz: Peter Brown, **Geç Antikçağ Dünyası**, çev. Turhan Kaçar, Alfa Yayınları, 2016.

3.1.1. İmparator Iustinianus'un Hükümdarlığı ve Faaliyetleri

İmparator Iustinianus M.S. 521 yılı konsül kayıtlarında **Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus** adı ile yazılmıştır. İki parça olarak fildişi panel üzerine kazınmış olan yazıtta da Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus olarak kaydedilmiştir (Tosun, 2018: 596). Adı sol panel üzerinde **Consul Ordinarius** unvanı ile yazılmıştır (Resim 5). Bu iki parça panel üzerinde birer çelenk görülmektedir ve bu çelenklerin ortasında destekçilerine hitap eden birer yazıt mevcuttur (**The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, 1918: 171). Evlat edinilmesi sonrasında Latince sıklıkla görülen bir ad ve sıfat türetme biçimi ile amcasının ismi Iustinus ile ilişkili olarak Iustinianus olarak anılmıştır (Mitchell, 2016: 187; Procop. Aed. IV. I. 16-27, Ostrogorsky, 2015: 64). **Cursus honorum** (mevki kademeleri) sürecinde ve hızlı bir şekilde çeşitli görevlerde ve mevkilerde bulunmuştur: **Comes, domesticorum, praesenti, patricius, consul** gibi (Mitchell, 2016: 188; Malalas Chron. 422. 15-18). Iustinus'un ölümünden sonra Iustinianus tek başına imparator olarak oldukça geniş sınırlara sahip bir devleti yönetmiştir (Malalas Chron. 425. 1).

Resim: 5. Iustinianus'un 521 yılında hazırlattığı iki parçalı panel (**The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, 1918: 171).

Fl(avius) Petrus Sabbat(ius) Iustin(anus) V(ir) I(n)l(ustris) Com(es) Mag(ister) Eqq(uitum) et P(editum) Praes(entalis) et C(onsul) Ord(inarius) munera parva quidem pretio sed honoribus alma patribus ista meis offero cons(ul) ego

Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus Vir Illustius Comes Magister Equitum et Peditum Praesantalis et Consul Ordinarius, ben bir konsül olarak maliyeti düşük fakat onur bakımından oldukça değerli bu parçaları senatörlerime sunmaktayım.

Iustinianus'un fiziksel tasvirini²⁷ iki yerde görebilmekteyiz: Procopius'un eserlerinde ve Ravenna'da bulunan sikke ve mozikler üzerinde (Procop. *Anec.* VIII 12-13; Resim 5). Çoğu modern tarihçi Iustinianus'u Roma'nın son imparatoru Bizans'ın ise ilk imparatoru olarak kabul ederler. Iustinianus imparatorluğun başına geçtiğinde hukuk düzenlemeleri ile ilgili girişimlerde bulunmuştur. Stephen Mitchell'e göre Iustinianus imparatorluğu tanrının huzurunda adaletle yönetilen evrensel bir krallık olarak güçlendirmek arzusundaydı. Bu doğrultuda danışmanı olan **quaestor** (mali işlerden sorumlu memur) Tribonianus ile birlikte gerçekleştirdikleri **Codex Iustinianus**, **Digesta**, **Pandectes**, **Institutes** olarak adlandırılan çalışmaları neticesinde Roma hukuk külliyyatını derlemiş, hukuk konusundaki ilkeleri belirlemiştir (Mitchell, 2016: 192; Tinnefeld, 2005a: 1137). Iustinianus hukuk konusunda kendi belirlediği ilkelerin geçerli olması amacıyla İskenderiye ve Caesarea kentlerinde bulunan okulları kapattırmış, sadece Beyrut, Constantinopolis ve Roma'da bulunan okullar bazı değişiklikler getirilerek açık bırakılmıştır (Mitchell, 2016: 192)²⁸. Modern tarihçilerin başka bir dönüm noktası olarak vurguladığı bir olay da Iustinianus'un **neoplatoncu** çalışmaların yapıldığı Akademeia'yı kapatmasıdır²⁹. Monofizit görüşün destekçisi olan Iustinianus, bu inanca tehdit unsuru ve muhalif olan farklı görüşleri lağvetmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Sadece lağvetmek değil aynı zamanda bunları Hristiyanlık inancına çekmek amacıyla olmuştur (Mitchell, 2016: 197).

Iustinianus dini konulara yakından ilgi göstermiştir (Bury, 1889: 24; Vasilev, 2016: 179). İmparator hipodromdaki yerini aldığında rakip yarışçı atların taraftarları ritmik bağrıışmalarla kararları onaylar veya eleştirirlerdi (Brown, 2017:

²⁷ İmparator ve çevresindekilerin betimlerinin yer aldığı mozaikler için bkz.: Irina Andreescu Treadgold, Warren Treadgold, **Procopius and the Imperial Panels of S. Vitale**, The Art Bulletin, Vol 79, No 4, 1997, 708-723

²⁸ Stephen Mitchell'in de belirttiği gibi, Iustinianus kendi döneminden daha erken tarihlerde yapılmış olan hukuk düzenlemelerini kendi hukuk külliyyatına dahil etmiştir. Yasama ile ilgili olan düzenlemeler, **novellae** (yenilikler, yeni yasalar), çoğunlukla Eski Yunanca olarak yazılmıştır. Iustinianus'un külliyyatı ise çoğunlukla Latince'dir. İmparatorluğun Doğu kısmında hâkim olan sosyal yaşam, kültür ve inanç dili Eski Yunancadır. Bu konu ile ilgili olarak bkz.: G. Dragon, **Aux Origines Delacivilisation Byzantine: Langue de Culture et Langue d'Etat**, Revue historique 241, 1969, 23-56; G. Downey, **Constantinople in the Age of Justinian**, 1960, 68-79.

²⁹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Alan Cameron, **The Last Days of the Academy at Athens**, Proceeding of the Cambridge Philological Society 195, 1969, 7-29.

159). Dört elementi simgeleyen renkler olarak Maviler, Yeşiller, Beyazlar ve Kırmızılar isimindeki gruplar arasında çekişmeler yaşanır (Vasiliev, 2016: 187; Evans, 1996: 36). Yukarıda ismi geçen grupların arasında yaşanan gerginliklerin en önemli olanı Nika İsyanı olarak anılan olaydır. Bu isyan sonucunda hem imparator hem de kent büyük zarar görmüştür. Iustinianus'un hükümdarlığının ilk yıllarında vuku bulan bu olayın son derece zorlu ve kanlı bir şekilde bastırıldığından söz edilir. Abartılı olmakla birlikte 30.000 kişinin ölümü ile sonuçlandığı kaydedilmiştir (Procop. *Hist.* I 24. 54). 10 Ocak 532 tarihinde, başkent Constantinopolis'te meydana gelmiştir ve bugün hala oldukça büyük bir ilgi çekmektedir (Procop. *Anec.* XII. XII. I; Bleckmann, 2005: 447; Evans, 2005: 16-17; Mitchell, 2016: 201-202; Vasiliev, 2016: 187; Greatrex, 1997: 60; Gregory 146-147; Bury, 1897: 92). Unutmadan belirtmek gerekir ki, **isyan** olarak anılan bu olay bir fikir ayrılığı ile değil fikir birliği ile gerçekleşmiştir (Vasilev, 2016: 189; Malalas Chr. 474. 10; Ostrogorsky, 2015: 67). İsyandakiler **zafer!** diye bağırarak için, Eski Yunancada bu anlama gelen kelime ile anılarak **Nika İsyanı** olarak adlandırılmaktadır (Malalas Chron. 18. 474; Brown, 2016: 174).

Kendisini eski Roma imparatorlarının halefi olarak kabul eden I. Iustinianus, imparatorluğun kaybedilen eski topraklarını geri almayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda hükmü altında bulunan toprakların dört bir yanında askeri seferlere girişmiş, Kuzey Afrika Valdallardan (M. S. 534), İtalya Ostrogotlardan (M. S. 555) geri alınmış, Doğuda Sasaniler ile mücadele içinde olunmuştur. Bu süreçte imparatorluk içindeki mevcut hareketliliğin tek sebebi askeri seferler olmamıştır. Halkı büyük yıkım ve zarar uğratan depremler, bununla birlikte veba salgınları baş göstermiştir. Iustinianus uyguladığı politikalar sonucunda maddi kaynakları neredeyse tüketmiştir, bu sebeple de Procopius'un eleştirilerinden payını almıştır (Procop. *Anec.* XIX.7-8; Vasiliev, 2016: 171). Doğu'da barışçıl politikalar uygulayan imparatorun Sasanilere taviz verdiğinden söz edilir (Evans, 1970: 220).

3.2. Procopius'un Yapılar (Περὶ Κτισμάτων) Kitabında Doğu Akdeniz ve Anadolu

Procopius altı kitaptan oluşan ve Türkçede **Yapılar** adıyla bilinen eserinde, tez kapsamında olan Doğu Akdeniz ve Anadolu coğrafyasında girişilen inşaa faaliyetlerini anlatmıştır. Müellif eserin girişinde, kitabının diğer bölümlerinde imparator Iustinianus'un diğer inşa faaliyetlerini anlattığını, artık Asya'nın öteki bölgeleri ve Libya ile ilgili anlatımla devam etmek gerektiğini yazmıştır. Procopius'un detaylı anlatımını bu kitabında da görmek mümkündür. Yolculuk etmenin zorluğundan ötürü yolların güçlendirme çalışmalarını anlatacağı sırada, bölgedeki sarp ve yüksek dağlardan, insanların suyunda boğulduğu nehirlerden de bahsetmiştir (Procop. *Aed.* V. 1. 1-4). Procopius ilk olarak Efes kentine gelmeden önce bir yerde insanların Havarî Yuhanna'ya bir kilise inşa ettiklerinden bahsetmiştir. Kilise çok eski olduğu için Iustinianus burayı daha büyük ve daha güzel bir şekilde yenilemiştir (Procop. *Aed.* V. 1. 5-6). Denis Feisel, imparatorun bu kiliseyi Constantinopolis'teki Havariler Kilisesi'yle rekabet etmek için inşa ettiğinden bahsetmiştir (Feissel, 2000: 95). Procopius'un üç kitabını karşılaştırarak yorumlayan araştırmacılar **Yapılar** adlı eserin imparatora yapılan bir methiye olduğunu düşünmekte haklıdır. Örneğin, deniz yoluyla tahıl ürünlerini taşımada rüzgârın olumsuz sonuçları doğrultusunda tüccarlar büyük zararlara uğramaktadır. Procopius bu konuyla ilgili imparatorun ilgisini ve girişimlerini överek, eğer istenirse bütün zorlukların üstesinden gelinebileceğini vurgulamıştır. İmparator Tenedos Adası'nda büyük bir tahıl ambarı inşa ettirip ürünlerin bozulmasının önüne geçmiştir (Procop. *Aed.* V 1. 13-14; Belke, 2000: 116).

İmparator Iustinianus'un isminin en çok anıldığı bölgelerden biri olan Bithynia M. Ö. 74 yılında miras yolu ile Roma İmparatorluğu hakimiyetine giren Hellenistik krallıklardan biridir (App. *Mith.* 71; Eutr. VI. 6. 1.; Magie 1950: 320). Bölge hem politik hem dini hem de askeri ve ekonomik açıdan oldukça önemli bir coğrafi konuma sahiptir. Nika İsyanı sonrasında imparator yoğun bir imar faaliyetine girişmiş; bazı yapıları yenilemiş, bazı yapıların da ilk olarak inşasını başlatmıştır.

Bithynia bölgesindeki Helene kenti imparator Constantinus'un annesinin memleketi olmasına ithafen adlandırılarak kent statüsüne yükseltilmiştir (Belke, 2000, 118). İmparator Iustinianus Bithynia bölgesinde bulunan Helenopolis kenti çevresindeki su ihtiyacını gözeterek hem içme hem de temizlik için bölge halkının rahatlığını sağlamak amacıyla bir su kemeri ve hamam inşasına girişmiştir (Stephenson, 2016: 303; Vasilev, 2016: 59). Su ihtiyacı konusundaki inşaa faaliyetleri dışında ibadet yerleri, saraylar, hakimler için stoalar³⁰ ve konaklama alanları inşa ettirmiştir. Bu şekilde de kent müreffeh bir görünüme sahip olmuştur (Procop. *Aed.* V 2. 3-5). Bu yapıların dışında imparator, zaman zaman su taşkınları sebebiyle zaman zaman da geçişinin zorluğu sebebiyle bölge halkını maddi ve manevi büyük bir zarara uğratan Drakon isimindeki nehir üzerinde geniş köprüler inşa ettirdi. Yaptığı düzenlemeler ile bu nehrin üzerinden geçmeye gerek kalmadan yolculuk yapılmasını sağlayarak nehir konusundaki tehlikeyi ortadan kaldırmıştır (Procop. *Aed.* V 2. 6-14).

ἔστι δε τις ἐν Βιθυνιοῖς πόλις, Ἑλένης ἐπώνυμος οὕσα τῆς Κωνσταντίνου βασιλέως μητρός.

Bithynialılarda, imparator Konstantinos'un annesinin adı ile Helene ile anılan bir kenti vardır.

(Procop. *Aed.* V. 2. 1)

İmparator Iustinianus'un inşaa faaliyetlerini sürdürdüğü diğer bir kent, günümüzde İznik olarak adlandırılan Nikaia'dır. Bu kente zamanında Ancore, Helicora, Antigoneia gibi adlar verilmiştir; Hellenistik dönemde kral Antigonos'tan dolayı Antigoneia, kral Lysimakhos'tan dolayı da Nikaia ismi verilmiştir (Strab. XII. 4.7; Strabel, 2005: 702). Bu bölgede dini bakımdan en önemli kent şüphesiz Nikaia'dır; ilk ekümenik konsil bu kentte toplanmıştır (Euseb. *Vit. Const.* III. 5. 2; Malalas Chron. 18. 474). Bithynia bölgesinin en önemli kentlerinden olan Nikaia'da harap halde olan su kemerlerinin yenilenmesiyle su ihtiyacı karşılanmıştır. İmparator sadece siyasi ve ekonomik olarak değil aynı zamanda inanç konusunda

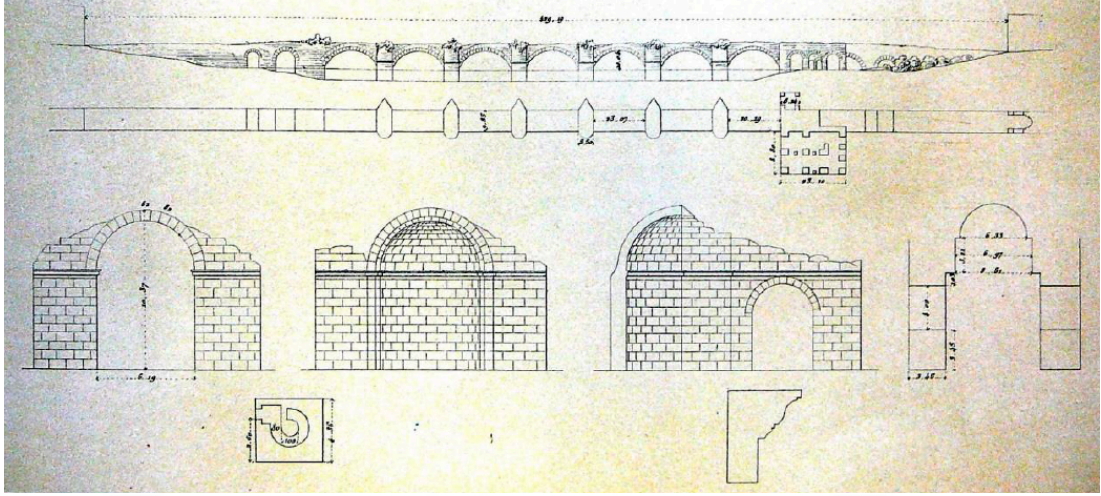
³⁰ Sütunlu galeriler.

da önemli olan bu kentte kutsal yapılar inşa ettirmiştir. **Veredarios** (posta sevisi; posta servisinde kullanılan atlar) olarak adlandırılan yerlerin konaklama alanındaki hamamı da yenilemiştir. İmparator, daha önceki dönemlerde yapılmış olan bir köprü'nün yerine çok daha geniş bir alanda ve daha öncekinin yanında çok küçük görüldüğü oldukça büyük bir köprü inşa ettirmiştir (Procop. *Aed.* V 3. 1-6). Kötü durumda bulunan köprüyü de kendi adını vermek suretiyle onarmıştır (Procop. *Aed.* V. 3. 6-7; Ermiş 2009: 34).

Diğer bir kent daha önceki dönemlerde Megaralıların kurmuş olduğu Astacus adı ile anılırken, kral Lysimakhos'un kentte hâkim olması sonrasında I. Nikomedes ile ilişkili olarak Nikomedeia olarak değiştirilir (Strab. XII. 5. 2.; Plin. *HN* V. 148). Yukarıda bahsedildiği gibi bölgenin miras olarak Roma İmparatorluğu'na ait olması sonrasında Nikomedeia **metropolis** (başkent) olmuştur (Ridley, 1987: 387). Kent, manevi olarak oldukça önemli bir değere ve yere sahiptir. Nikaia kenti gibi Nikomedeia da Hac Yolu üzerindeki önemli kentlerden biridir (Belke, 2000: 123). İmparator bu kentteki Antoninus hamamını onarmış, eski yol güzergahındaki Karasu deresi üzerinde de bir köprü inşa ettirmiştir; yapım tarihi ile ilgili tartışmalar için: (Şahin, 1997: 643-658; Whitby 1985: 130, 131; Procop. *Aed.* III. 8. 10; Theop. *Chron.* 234. 16; Procop. *Aed.* V 3. 7-11)³¹. Bu köprü'nün 19. yüzyılda Léon de Laborde'a ait bir çizimi vardır (Resim 7)³². Bu köprü'nün yapımıyla ilgili anlatımlara Paulus Diaconus, Theophanes, Konstantinos Porphyrogennetos, Zonaras, Kedrenos, Pachymeres gibi yazarlar da eserlerinde yer vermiştir (Şahin, 1999: 2). Bu köprüye ek olarak bir de kanal inşası gerçekleştirilir. Plinius'tan öğrendiğimiz kadarıyla bu kanalın inşası daha önce de düşünülmüş, fakat hayata geçirilmemiştir (Plin. *Ep.* X. 41).

³¹ Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz.: **Iustinianus'un Bithynia'da Sakarya Nehri Üzerinde İnşa Ettirdiği Köprü ve Kanal Tesisleri** başlığıyla Türkçeye çevrilmiş olan, Sencer Şahin, **Wasserbauten Justinians am unteren Sangarios in Bithynien**, XI Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina, Atti II. Roma, 1997, 643-658; ayrıca, Michael Whitby, **Justinian's Bridge over the Sangarius and the Date of Procopius' De Aedificiis**, Journal of Hellenic Studies, 1985; Sencer Şahin, **Studien über die Probleme der Historischen Geographie des nordwestlichen Kleinasien, II, Malagina/Melagine am Sangarios**, Epigraphica Anatolica 7, 1986, 153-167.

³² Léon de Laborde, Voyage de l'Asie Mineure, Paris 1838, p.33 (Plate XIV, No.31).

Resim: 6. Léon de Laborde, Voyage de l'Asie Mineure, Paris 1838, p.33 (Plate XIV, No.31)

Procopius Bithynialıların orada Phrygialıların olduğu bölgeye doğru giden bir yol üzerinde kış mevsiminde insanların ve diğer canlıların hayatlarını kaybettiğini yazmıştır. Bu bölgede hem karların erimesiyle hem de yağışlar sonucunda bataklıkların oluşmasıyla can kayıpları yaşanmıştır. Procopius imparator ve imparatoriçenin cömert bir şekilde bir geçiş yolu inşa ettiklerinden bahsetmiştir (Procop. *Aed.* V 3. 12-15).

Bölge kentlerinden bir diğeri, kaplıcaları sebebiyle oldukça ziyaret edilen bir kent olan Pythia'dır. Bu kaplıcaların en bilinen ziyaretçisi ise imparatoriçe Theodora'dır (Belke, 2000: 123). İmparator bu kentte de bir hamam, su kemeleri ve Archangel Kilisesi'ni inşa ettirmiştir (Procop. *Aed.* V. 3. 16). Iustinianus, bir imparatora yakışan bir şekilde Pythia (günümüzde Yalova) olarak bilinen yerde doğal sıcak su kaynaklarının yakınında bir saray ve hamam inşa ettirdi. Bunlara ek olarak su kemeri yapımı sayesinde de içme suyu sağlamış, tatlı su eksikliğini bir ölçüde giderebilmiştir. Arkhangelos **temenosunu** (Başmelek Kilisesi) ve hasta olanların dinlenme alanını genişleterek ün kazanmasını sağlamıştır (Procop. *Aed.* V 3. 16-20).

Bithynia bölgesi, günümüzde olduğu gibi eski dönemlerde de sık sık deprem afetinin yaşandığı bir yerdir ve söz konusu yüzyılda, M. S. 6. yüzyılda da depremler yaşanmıştır (Agath. *Hist.* II. 15. 1; V. 3. 1). Yukarıda değinildiği gibi, bu bölge

askerî açıdan oldukça önem arz etmektedir. Sonraki dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun da aynı yolları kullanması Roma İmparatorluğu'nun yol güzergahı konusunda tahmin ve tespitte bulunmayı sağlar (Ramsay, 1960: 77). Bölge jeopolitik konumu sebebiyle tarihinin her döneminde önemli olmuştur. Iustinianus bu son derece önemli bölgede bir takım dini ve sosyal yapıların inşası için girişimlerde bulunmuş, zaman zaman var olanları onarmış zaman zaman da yeni yapılar inşa ettirmiştir. Iustinianus imparatorluğunu o eski ihtişamları dönemlerinde sahip olduğu eski sınırlarına ulaştırmayı hedeflemiş, bu niyetle de askeri seferler düzenlemiştir. Bithynia bölgesi ovalarının elverişli olması sayesinde tarım ve ürün ihtiyacını karşılamıştır; Nikaia ve Prusia tıpkı bugün de olduğu gibi verimli ve bereketli ovalardır. İlk ekümenik konsilin toplandığı yer olması dışında diğer bir dini önemi de Hacı Yolu veya Kudüs Yolu olarak adlandırılan güzergahın bu bölgeden geçiyor olmasıdır.

Galatialıların bölgesinde halkın Siberis olarak adlandırdığı Sykea adında bir nehir vardır. Bu nehirdeki ani su yükselmeleri sonucunda da çok sayıda can kaybı yaşanmıştır. İmparator Sykea nehri üzerinde köprü ve **promakhon** (dalgakıran) inşasına girişerek tehlikeyi engellemiştir. Aynı şekilde Iuliopolis'te de nehirden dolayı mevcut olan tehlikeyi bir duvar inşasıyla ortadan kaldırmıştır (Procop. *Aed.* V 4. 1-6; Belke, 2000: 123).

Procopius Bithynialıların ve Galatialıların bölgesinin ardından Kappadokialıların bölgesinde, eski dönemlerden beri büyük ve kalabalık bir kent olan Caesarea'dan bahsetmiştir. Hac Yolu üzerinde olmayan bölgelerle ilgili daha az kayıt mevcuttur. İmparator Iustinianus'un yaptırdığı bazı yapılar da görülebilmektedir (Belke, 2000: 124). Bu kent imparator Iustinianus'a kadar güvenli bir duvar ile korunmuyordu ve saldırıya maruz kalmak çok kolaydı. Iustinianus bu kent için oldukça güvenli bir duvar ile kenti çevrelemiş ve güvenlik merkezi oluşturmuştur (Procop. *Aed.* V 4. 8-14).

Kapadokialıların bölgesinde ismi Mokesos olan bir kale vardır. Bu kale de terkedilmiş ve harabe haldeydi. İmparator Iustinianus bu kalenin yakınında güçlü ve

aşılması zor bir duvar inşa ettirmiştir. Refah içindeki bir kentin göstergesi olan hiera temenoslar, misafirhaneler, hamamlar imparator tarafından yaptırılmıştır. Bu şekilde de kent bir metropolis seviyesine ulaşmıştır (Procop. *Aed.* V 4. 15-17). Mokesos M. S. 536 yılından itibaren Kapadokia II bölgesinin metropolü olmuştur (Belke, 2000: 124).

O dönem Theopolis olarak adlandırılan Antiokheia kentinden Kilikia'ya giden yol üzerinde Platanon isminde bir **proasteion** (mahalle) vardır. Kentten çok uzak olmayan bu dar patika yağmur sebebiyle bozularak tehlikeli bir hal almıştır. Iustinianus herhangi bir masraftan kaçınmayarak ve sorun çözmeye odaklanan biri olarak hiçbir şeyin imkânsız olmadığını göstermiş, bu yol konusundaki sorunu çözmüştür (Procop. *Aed.* V 5. 1-3).

Kilikia'da eski bir kâhinin eseri olduğunu söyledikleri Mopsouestia isminde bir kent vardır. Burada kente güzellik katan ve sadece bir köprü ile geçilebilen Pyramos nehri akmaktadır. Bu köprü zaman içinde dayanıksız hale geldi ve can kayıpları olma tehlikesini beraberinde getirdi. İmparator büyük bir ilgiyle köprüünün hasar görmüş kısımlarını onararak, güvenle geçilebilmesini sağladı (Procop. *Aed.* V 5. 4-7). Bununla ilgili bir epigram Adana Müzesi'ndedir (SEG 28. 1287)³³.

Bu kentin sonrasında, Armenialıların bölgesinde uzanan dağlardan doğuya (güneşin doğduğu yere doğru) doğru akan Saros ismindeki nehrin aktığı Adana kenti vardır. Daha önceki dönemlerde Saros nehri üzerinde taş bloklardan oluşan büyük kemerli köprüler inşa edilmiştir. Nehrin kuvvetli akması sebebiyle bu köprüler tahrip olmuştur. İmparator Iustinianus önce nehrin yatağını değiştirmiş sonra da eski köprülerinin yıkılan kısımlarını onarıp nehri tekrar eski yatağına getirmiştir (Procop. *Aed.* V 5. 8-13). Procopius'un bu köprüünün yapımı konusundaki detaylı ve övgü dolu anlatımının bir benzeri olarak, dönemin önemli tarihçilerinden Agathias'ın

³³ SEG 28.1287: † ἐν χρόνοις ἰνδ(ικτιῶνος) ἡ ἔτους ζκχ' /Μαρθανίου στρατηλάτου εἰς αἰῶνας ἡ μνήμη /Ιουστινιανοῦ εὐσεβοῦς δεσπότης εἰς αἰῶνας ἡ βασιλεία /Αντωνίνου ἐπισκόπου εἰς αἰῶνας ἡ μνήμη / † ἐπὶ Εὐτυχοῦς σχ(ολαστικοῦ) κ(αί) πατρός.

Sangarios nehri üzerindeki köprüyle ilgili şiiri gösterilmektedir (Feissel, 2000: 97)³⁴.

Tarsos kentinin ortasından Kydnos nehri akmaktadır. Genel olarak bir tehlike unsuru olmayan nehir, bir bahar günü karların erimesi sonucunda taşarak yakınındaki tüm **proasteion**ları yok etmiştir. İmparator bunun üzerine nehrin hacmini ikiye bölebilmek için ikinci bir nehir yatağı oluşturmuş, sonrasında da daha geniş ve güçlü köprüler inşa ettirmiştir. Böylece kent tüm yıl tehlikeden ve korkudan kurtarılmış oldu (Procop. *Aed.* V 5. 14-20; Belke, 2000: 123).

Procopius Kilikia'daki yapıları burada bitirir. İmparator Hierosolymosluların bölgesinde Theotokos'a bir **hieron** (kutsal alan) yaptırmıştır. Procopius bu **hieronun** yapılışını oldukça ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır. Öncelikle bölgenin topografik bilgini sunmuş, ardından bu zemin üzerinde yapının temelini nasıl oluşturulduğunu, yapı taşlarının nasıl elde edildiğini, nasıl taşındığını ve yerine nasıl oturtulduğunu detaylı bir şekilde anlatmıştır. Bu yapının inşasında o zamana kadar bilinmeyen teknikler kullanılmıştır. Yapının büyüklüğüne uygun bir çatı oluşturulamamış, bu sebeple de uzun boylu ağaçların olduğu ormanları aramışlardır. Bu **hierona** giden yol üzerinde imparator tarafından yaptırılmış biri yabancılar için misafirhane, diğeri de hasta olan yoksul insanlar için bir istirahat yeri olan iki yapı mevcuttur. Iustinianus Theotokos için yaptırdığı bu **hieron** ile büyük fayda sağlamıştır (Procop. *Aed.* V 6. 1-26).

Palaistine bölgesinde, Garizin ismindeki yüksek dağın yükseldiği Neapolis isminde bir kent vardır. Bu dağ Samareitlerin ibadet ettikleri önemli bir yerdir. Fakat burada, tezin daha önceki bölümlerinde yer verilmiş olan Samareitler ile Hristiyanlar arasında yaşanan olayın sonrasında, imparator Iustinianus Samareitleri Hristiyanlaştırma gayretinde olmuştur. Daha önceki ve harap haldeki bir duvardan ziyade küçük bir bariyer niteliğinde olan duvarın etrafını yeni ve büyük bir duvarla

³⁴ Ap, IX 641: Bu epigram için ayrıca bkz. R. Merkelbach - J. Stauber, **Steinepigramme aus dem griechischen Osten 2**. Die Nordküste Kleinasiens (Marmarameer und Pontos), Münih-Leipzig 2001, no. 09/06/04: Nikomedeia, 203-204.

çevrelemiştir. Söz konusu olay sırasında Samareitler tarafından zarar gören beş Hıristiyan **hieronu** imparator tarafından onarılmıştır (Procop. *Aed.* V 7).

Procopius eskiden Arabia, kendi döneminde ise üçüncü Palaistine olarak adlandırılan yerde arazinin çorak, susuz ve verimsiz olduğundan bahsetmiştir. Erythra (Kızıldeniz) olarak adlandırılan denizin yakınında Sina adındaki dağ korkutucu bir şekilde yükselmektedir. Procopius daha önce Savaşları anlattığı kitabında Erythra denizini, Arap **kolposu** (Arap körfezi) olarak adlandırılan yeri, Aithiopesleri, Auksomitleri ve Homerit Saraken **genosunu** (Saraken halkını) çok detaylı olarak anlattığı için tekrar bahsetmesinin gereksiz olduğunu belirtmiştir. Sina dağında **monakhoslar** tek başına ve dünyevi arzulardan uzak bir yaşam sürmektedir. İmparator bunlar için Theotokos'a adadığı bir **ekklesia** (kilise) inşa ettirdi. Anlatıldığına göre Musa bu dağda tanrıdan yasaları aldı ve anlattı. İmparator Iustinianus burada bir de kale inşa ettirmiştir. Procopius beşinci kitabının kalan kısmında imparatorun inşa faaliyetlerini özet bir liste olarak kaydetmiştir (Procop. *Aed.* V 8. 2-10):

- 1) Hierosolymoisluların bölgesinde **monasterionlar** (manastırlar),
- 2) Aziz Thalelaios manastırı,
- 3) Aziz **Gregorios** manastırı.
- 4) **Iordanos** çölünde aziz **Panteleemon** manastırı.
- 5) **Hierikhos**'ta bir misafirhane.
- 6) Hierikhos'ta Theotokos **Ekklesiası**.
- 7) Hierosolymoisluların bölgesinde Iberlerin manastırı.
- 8) Hierosolymos çölünde **Lazilerin** manastırı.
- 9) Elaiosların dağındaki aziz Maria manastırı.
- 10) Hierosolymosta aziz Elissaios'un **Pege** manastırı.
- 11) Silethes manastırı.
- 12) Abba Romanos manastırı.
- 13) Bethleem'deki duvarını yeniledi.
- 14) Bethleem'de Abba Ioannes manastırı.
- 15) Bunların dışında kuyular ve sarnıçlar da inşa ettirdi.

- 16) Aziz Samouel manastırı yakınında sarnıç ve duvar.
- 17) Abba Zakharios manastırı yakınında sarnıç.
- 18) Sosannes manastırı yakınında sarnıç.
- 19) Aphelios manastırı yakınında sarnıç.
- 20) Iordane'de aziz Ioannes manastırı yakınında sarnıç.
- 21) Kisseron olarak adlandırılan dağdaki aziz Sergios manastırı yakınında sarnıç.
- 22) Tiberias duvarı.
- 23) Bostra'da düşkûnlerevi.
- 24) **Phoinike**: Porphyreon'da Theotokos evi.
- 25) Dağdaki aziz Phoka manastırı.
- 26) Ptolemais'te aziz Sergios evi.
- 27) **Damaskos**'ta aziz Leontios evi.
- 28) Apameia'nın aşağısında aziz Romanos düşkûnlerevini yeniledi.
- 29) **Makarios** Maron'un duvarı.
- 30) Theopolis'in aşapısındaki Daphne **Ekklesiasını** yeniledi.
- 31) Laodikeia'da aziz Ioannes manastırını yeniledi.
- 32) **Mesopotamia**: Aziz Ioannes manastırını yeniledi.
- 33) Delphraxis, Zebinos, Theodotos, Ionnes, Sarmathes, Kyrenos, Begadaios manastırları.
- 34) Isauria'da Apadnas yakınında manastır.
- 35) Kourikos kentinin hamamını ve düşkûnlerevini yeniledi.
- 36) Aziz Konon³⁵ düşkûnler evi.
- 37) Kypros'taki su kemerini yeniledi.
- 38) Pamphylia'da aziz Kosma ve Damianos evi.
- 39) Pamphylia'nın liman kenti olan Perge'de aziz Mikhael düşkûnlerevi (Procop. *Aed.* V 9).

³⁵ Denis Feissel, Aziz Konon'un isminin Zenopolis ve Trabzon'daki yazıtlarda mevcut olduğunu fakat birbirleriyle bağlantısının bilinmediğinden bahsetmiştir (Feissel, 2000, 86).

Procopius'un kitabına dahil edilmemiş olan bazı yapılara örnek vermek gerekirse, Karia bölgesindeki Miletos kentinde bir **citadel** (hisar) girişinde imparatorun ve imparatoriçenin adı geçen bir yazıt mevcuttur (Rehm, 1924: 303-304). Bir diğer örnek, 1991 yılında Didyma'da bulunan Latince ve Yunanca çift dilli yazıtta kent halkının ödemeleri gereken vergilerle ilgili düzenlemeler yer almaktadır (Mitchell, 2006: 255; SEG 1178). Bu yazıtta göre, önceden Apollon'un madebi olan bölgenin Iustinianus tarafından Ioustinianoupolis ismiyle kent rütbesine yükseltildiği anlaşılmaktadır (Feissel, 2000: 96). Pisidia'daki Antiokheia'da bir heykel üzerinde Iustinianus'a ithaf edilen, "tanrı tarafından taç giymiş, kutsal, dünyayı yöneten" ifadelerini içeren bir yazıt mevcuttur. Heykeldeki bu betimleme ile imparatorun İsa'yı taklit ettiği, Antiokheia'daki bu epigramın imparatorun tanrıya yakınlığını gösterdiği öne sürülmüştür (L'Annee epigraphique, 2002: 554-555)³⁶. Procopius **Yapılar** kitabından başka, **Savaşlar** kitabında da bazı yapılardan bahsetmiştir. Örneğin, imparator Iustinianus'un Mindus'ta bir kale inşa ettirdiğini kaydetmiştir (Procop. *Hist.* I 13. 2).

³⁶ Söz konusu epigram için C. Zuckerman'ın edisyonu: [ἡ πόλις Ἀντι[οχήων στήσε θεοστεφὲς ἔρκ[ος] θε[ε]ῖον Ἰουστινιανὸν ὄρ[ων] κοσμήτορα κόσμ[ου])(Antiokheialıların kenti tanrısal tacı giymiş tanrısal Ioustinianos'u, dünyanın sınırlarının düzenleyicisini(n heykelini) dikti). Denis Feissel'in edisyonu: [ἡ πόλις Ἀντι[όχοιο] λαχοῦσα θεοστεφὲς ἔρμ[α] θε[ε]ῖον Ἰουστινιανὸν ὄρ[ᾱ] κοσμήτορα κόσμ[ου]. Antiokheia kenti tanrısal tacı destek olarak alıp tanrısal Ioustinianos'u dünyanın düzenleyicisi olarak görüyor. Pisidia Antiokheiasında Iustinianus'a adanmış olan bu yazıtla ilgili daha ayrıntılı bilgi edinmek için bkz.: Charlotte Rouche, **Aphrodisias in Late Antiquity: The Late Roman and Byzantine Inscriptions**, London, 1989.

SONUÇ

Tezin giriş kısmında ifade edildiği gibi, kaynak diller olan Eski Yunanca ve Latince kaynak metinler ait oldukları dönemin terminolojisine uygun bir biçimde ve farklı örneklerle birlikte incelenmiştir. Procopius'un bilgi birikiminin kaynaklık ettiği eserlerini tarih yazıcılığı bakımından ele alarak M. S. 6. yüzyılda ve daha sonraki dönemlerdeki önemi gösterilmeye çalışılmıştır.

Yapılan okumaların neticesinde, Procopius'un aldığı eğitimlerden de faydalanarak, öykündüğü yazarlar Herodotos ve Thukydides gibi, çağdaşı ve tanıdığı olduğu olayları kayıt altına aldığı anlaşılmıştır; olayların ardındaki asıl sebepleri ve kişileri de kimi zaman açıkça kimi zaman da gizlice eleştirmiştir. Bununla birlikte, sadece olayları değil olayların geliştiği yerlere ve sebep sonuç ilişkilerine yer vermeyi gözetmiştir. Başka tarihçilerle karşılaştırma yapıldığında, Procopius'un tüm detaycılığının ve entelektüelliğinin yanı sıra, anlattığı olaylarla aynı dönemde yaşayarak eleştiride bulunan az sayıdaki yazarlardan biri olduğu görülmüştür.

İmparator Iustinianus'un Roma imparatorluğunu eski şanına ve görkemine kavuşturma arzusuyla giriştiği askeri seferler vesilesiyle Procopius sık ve uzak yolculuklara çıkmıştır. Asıl memleketi günümüzde İsrail'deki Caesarea kentinden oldukça uzak ve farklı coğrafyalarda farklı insanlarla bir arada bulunmuştur. Bu farklılıkların ve savaşlar dolayısıyla da zor şartların hem yararını hem de zararını görmüş olmalıdır. Eserlerinin içerik bakımından zenginliğinin de karşılaştığı kötü koşullardan ötürü duygu ve düşüncelerinin olumsuz olarak etkilenmesinin de kaynağını burada aramak gerekir.

Eserlerindeki detaylı anlatımın okuyucusunu yıldırabilecek ölçüde yoğun olduğu birkaç örnek ile gösterilmiştir. Tez çalışmasında Procopius'un eserlerini iyi anlayabilmek için öncelikle kendisini ve doğduğu kenti anlama gayreti içinde olunmuştur. Bu sebeple Caesarea kenti ile ilgili yapılan okumalar neticesinde de

kentin her döneminde önemli ve hareketli bir merkez olduğu görülmüştür. Öncelikle konumu vesilesiyle kent önemli bir ticaret merkezidir. Pek çok farklı etnik unsura ev sahipliği yapmakla birlikte hem Hıristiyanlara hem de başka farklı inançta olan insanlara kapıları açık olan eğitim merkezleri sayesinde de entelektüel olarak gelişmiş bir kenttir. Farklı unsurların beraberinde getirdiği anlaşmazlıklar sonucunda da sıklıkla dini ve siyasi gerginliklerin yaşanmış olduğu görülmüştür. Böyle bir kentte yetişmiş olan Procopius gerginliklerin ve cezalandırmaların anlamını bilen bir yazar olarak tarihlerini kaleme almıştır.

İmparator Iustinianus'un hüküm sürdüğü dönem konusunda çoğu zaman tek kaynak olan Procopius, gizlice yazdığı tarihinde anlattıklarının bir masal olduğunun düşünülebileceğini fakat çağdaşlarının kendisini doğrulayacağı bilgisini vermiştir. Karakteri ve düşünceleri sebebiyle gelişen olayları kendi süzgecinden geçirerek okuyucuya yansıttığı görüşü hâkim olsa da Procopius güvenilir bir kaynak olma niteliğini taşımaktadır. Savaşları anlattığı tarihi sebebiyle modern araştırmacılar tarafından bir **stratejist** olarak benimsenmesi akla yatkındır. Procopius'un anlatımları dikkatle okunduğunda, yapılan iyi ve kötü şeylerin sonucunun **talih**in de katkısıyla görüleceği anlaşılmaktadır. Procopius'a göre ne zaman ve ne yönden eseceği belli olmayan talihin getirdiklerini hesaba katmak mümkün değildir; aynı zamanda özellikle yönetici konumundaki kişilerin talihin karşısına getireceği şeyleri göğüsleyebilecek yapıda olmaları gerekmektedir. Bu bakımdan da Procopius'un eserlerini okuyanlar için örnek olma, ders verme amacını taşıdığı düşünülmüştür.

Procopius'un savaşları ve yapıları anlattığı eserleri imparatora övgü niteliğini taşıyan eserler olarak değerlendirilirken, gizlice yazdığı tarihi bir yergi olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte Procopius'un **Savaşlar** kitabında ordu içindeki ve sivil halkın yaşadığı zorluklardan bahsettiği kısımlara tez çalışmasında yer verilmiştir. Başına kötü bir iş gelmesi korkusunu taşıyan ve iktidar çevresine oldukça yakın olan bir tarihçi olarak **Yapılar** kitabında imparator ve imparatoriçenin cömertliğinden, vicdanlı bir şekilde halka gösterdikleri ilgi ve özenden yer yer abartılı bir şekilde bahsetmesi anlaşılır bir durum olarak kabul edilmiştir. Asıl şaşırtıcı olan husus Procopius'un **Gizli Tarih** kitabında yer yer küfür

ifadelerine de yer vererek suçlayıcı ve kötüleyeci bir üslup kullanmış olmasıdır; Procopius'un eserlerindeki üslup farklılığı mı yoksa yaşadığı dönem için böyle bir kitabın yazılabilmiş olması mı şaşırtıcıdır diye düşünmek faydalı olacaktır.

Procopius'un kitaplarını okurken kimi zaman klasik dönemin bir yazarının eserini kimi zaman da M. S. 6. yüzyıl tarihçisinin eserini okuyormuş hissi yaşanmaktadır. Çünkü Procopius, klasik yazarların, özellikle Thukydides'in metinleri üzerinde eğitim veren okullarda eğitim almıştır. Kimi zaman Aristophanes'in ifadelerinden alıntılar kimi zaman eski inançlara dair ilgisini çeken olay ve durumların anlatımı görülmüştür. En çok da **talih** vurgusu okuyucunun dikkatini çekmektedir. Procopius'un olayların seyrinde sürekli talihin belirleyiciliğini vurgulaması sadece eski inançların tanrıçasını değil aynı zamanda Hristiyan tanrının belirleyiciliğini de işaret ediyor olmalıdır. Özellikle bir Hristiyan olarak pagan inançların unsurlarına eserlerinde yer vermiş olması, onun inancı konusunda modern araştırmacılar arasında şüphe uyandırmıştır. Tez çalışması dahilinde Procopius'un bu alıntı ve anlatımları, beslendiği kültürün izlerini taşıyor olması bakımından doğal kabul edilmiştir. Procopius bu izlenimi verirken, aynı zamanda imparator Iustinianus'un da aslında tanrının değil şeytanın yolundan giden biri olarak bahsettiği anlatımlarını da dikkate almanın faydalı olacağını düşünmekteyiz. İnanç konusuyla ilgili belirtilmesi gereken başka bir husus, Procopius'un memleketindeki farklı inanç ve adetlerin çeşitliliği sebebiyle Hristiyan olmanın yanında düşüncelerinin açık ve ilgili olabileceğidir.

Procopius M. S. 6. yüzyılda yaşamış bir tarihçi olarak, kendinden sonraki dönemlerde yaşayan yazarlara klasik dönem tarih yazıcılığı ilkelerini aktarmış olması bakımından önemli bir yazardır. Özellikle öykünme veya taklit olarak adlandırılan yazım özelliği konusunda, günümüzde de farklı adlarla uygulanmaya devam eden yöntemleri eserlerinde görebilmekteyiz. Örneğin, anlatıcı biçimi olarak çoğunlukla üçüncü kişiyi ve 'biz Romalılar' ifadesini kullanarak detaylı bir şekilde anlattığı olayların bezdirici olma ihtimalini uzaklaştırmış, kimi zaman da kinayeli bir şekilde 'açığa çıkarttığını' ve 'açığa çıkartacağını' ifade ederek okuyucunun ilgisini ve merakını uyandırmıştır; bir ihtimal güvenini sağlamaya çalışmıştır.

Tez çalışmasında, daha önce de belirtildiği gibi Averil Cameron'un önerisine uymaya çalışarak iyi bir Procopius okuması için Procopius'un yaşadığı bölgenin ve dönemin genel yapısını anlama gayreti içerisinde olunmuştur. Procopius ile ilgili çalışan modern araştırmacıların görüşlerine yer vererek nasıl bir üslup kullandığını ve hangi şartlar altında tarihlerini yazdığı bir özet şeklinde aktarılmaya çalışıldı. Genel olarak kabul gören düşüncelerin yanında, Procopius'un detaylı ve farklı anlatımlarının örneklerini vererek anlatılanları daha somut bir hale getirmeye çalışıldı ve bu doğrultuda tez çalışmasının başlığı dahilinde ve Procopius'un **Yapılar** kitabını temel alarak Doğu Akdeniz ve Anadolu coğrafyası ile sınırlı kalmaya çalıştık.

Tezin son bölümünde ise, söz konusu dönemi daha iyi görebilmeyi sağlaması için, imparatorluğun daha erken tarihleri kısaca anlatılarak, siyasi ve dini konulardaki değişimlerin M. S. 6. yüzyıla olan etkileri gösterilmeye çalışılmıştır. İmparator Iustinianus'un uzun yıllar süren savaşları halkın maddi ve manevi olarak zorluklar yaşamasına sebep olmuştur. Söylenene göre, Anastasius döneminde iyi durumda olan maddi varlığı Iustinianus neredeyse tüketmiştir. İhtişamlı Roma kültürünü yeniden canlandırmak amacıyla düşmanlarıyla mücadeleye girişmiştir. Büyük veba salgınları ve depremlerin de meydana gelmesiyle halk oldukça zorluk yaşamıştır. İmparator bunun üzerine, telafi olması niyetiyle imparatorluğun dört bir yanında insanları için **cömertçe** davranıp yapı faaliyetlerine girişmiştir. Kimi zaman harabe vaziyette olan yapıları onarmış, kimi zaman yeni yapılar yapmış, kimi zamanda üst düzey bir çaba sergileyerek nehir yataklarını değiştirmek suretiyle bölge halkına çözümler üretmiştir. Tez çalışmasında Procopius'un bu yapıları anlattığı kitabının beşinci bölümü temel alınarak yapılan okumalar modern araştırmacıların yorumlarıyla desteklenmiştir.

Üç bölümden oluşan tez çalışması, Procopius'un kim olduğunu, nasıl bir tarihçi olduğunu ve son olarak da yaşadığı dönem ve coğrafya için nasıl bir önem arz ettiğini eserlerinden yapılan örneklendirmelerle aktarmaya çalışmıştır. Kaynak metinlerden doğrudan yapılan çevirilere yer vererek araştırmacılar ve okuyucular için faydalı olabilme amacını taşınmıştır. Procopius, okumaya değer eserleriyle pek

çok konuda inceleme yapılabilir nitelikte bir yazardır. İster kùltür ister siyaset ister askeri ister dil ve edebiyat, isterse de mimari gibi pek çok alanda çalışma yapılabilir olan eserleri ne şans ki günümüzde eksiksiz olarak mevcuttur. Yapılan yorumlu ve eleştirili tercümeleri sayesinde de araştırmacılara yol gösterici olmaya devam etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- ADSHEAD, K.: 1993 "The Secret History of Procopius and Its Genesis", **Byzantion**, 63, 5-28.
- APEL, T.: 2014 "The Thucydidean Moment: History, Science, and the Yellow Fever Controversy, 1793-1805", **Journal of the Early Republic**, 34 (3), 315-347.
- ARMSTRONG, G. T.: 1967 "Imperial Church Building and Church-State Relations, A. D. 313-363", **Church History**, 36 (1), 3-17.
- ATKINSON, J. E.: 2000 "Justinian and the Tribulations of Transformation", **Acta Classica**, 43, 15-32.
- ATKINSON, J.: 2002 "The Plague of 542: Not the Birth of the Clinic", **Acta Classica**, 45, 1-18.
- BACHRACH, B. S.: 1970 "Procopius, Agathias and the Frankish Military", **Speculum**, 45 (3), 435-441.
- BALDWIN, B.: 1982 "An Aphorism in Procopius", **Rheinisches Museum für Philologie**, 125, 309-311.
- 1987 "Sexual Rhetoric in Procopius", **Mnemosyne**, 40 (1/2), 150-152.
- 1992 "Procopius on Theological Disputation", **Mnemosyne**, 45, 227-228.
- BARDILL, J.: 2000 "The Church of Sts. Sergius and Bacchus in Constantinople and the Monophysite Refugees", **Dumbarton Oaks Papers**, 54, 1-11.
- BARKER, E.: 1969 **Social and Political Thought in Byzantium**, Oxford University Press.
- BELL, P.: 2009 **Three Political Voices from the Age of Justinian**, Liverpool University Press.

- BÖRM, H.: 2015 "Procopius, His Predecessors, and the Genesis of the *Anecdota*: Antimonarchic Discourse in Late Antique Historiography", (ed. H. Börm), **Antimonarchic Discourse in Antiquity**, 305-345, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- BÖRM, H.: 2020 "Procopius and the East", (ed. M. Meier-F. Montinaro), **Brill's Companion to Procopius**, Leiden/Boston, Unpublished.
- BRANDES, W.: 2016 "Eine Verschwörung gegen Justinian im Jahre 562 und Johannes Malalas", **Die Weltchronik des Johannes Malalas**, 357-392.
- BRAUN, H.: 1885 **Procopius Caesariensis quatenus imitatus sit Thucydidem Investigavit**, Typis Jungii et filii.
- BROWN, P.: 2016 **Geç Antikçağ Dünyası**, (çev. T. Kaçar), İstanbul: Alfa Yayınları.
- BROWNING, R.: 1989 **The Language of Byzantine Literature**, Birkbeck College, University of London.
- CAMERON A. M.,
CAMERON A.: 1964 "Christianity and Tradition in the Historiography of the Late Empire", **The Classical Quarterly**, 14 (2), 316-328.
- CAMERON, A.: 1965 "Procopius and the Church of St. Sophia", **The Harvard Theological Review**, 58 (1), 161-163.
- CAMERON, A. M.: 1966 "The Scepticism' of Procopius", **Historia**, 15, 466-482.
- CAMERON, A.: 2012 "Ancient Myths", **The Journal of Roman Studies**, 102, 133-171.
- CANFORA, L.: 2006 "Thucydides in Rome and Late Antiquity", (ed. A. Rengakos-A. Tsakmakis), **Brill's Companion to Thucydides**, Leiden-Boston: Brill, 721-722.
- CONSTANTELOS, D. J.: 1964 "Paganism and the State in the Age of Justinian", **The Catholic Historical Review**, 50, 372-380.

- COSTER, C. H.: 1948 "Procopius and Boethius, I", **Speculum**, 23 (2), 284-287.
- CROKE, B.: 2006 "Justinian, Theodora, and the Church of Saints Sergius and Bacchus", **Dumbarton Oaks Papers**, 60, 25-63.
- ÇELGİN, G.: 1990 **Eski Yunan Edebiyatı: Epik Çağ-Lirizm ve Nesrin Başlangıcı-Attika Dönemi-İskenderiye Dönemi (Hellenistik Dönem)-Roma Dönemi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- DEMANDT, A.: 2007 **Die Spätantike**, Munich.
- DEMİRİŞ, B.: 2006 **Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı: Başlangıcından İ. S. 5. Yüzyıla**, İstanbul: Ege Yayınları.
- DOWNEY, G.: 1939 "Procopius on Antioch: a study of method in the De Aedificiis", **Byzantion**, 14, 361-378.
- 1947 "The Composition of Procopius' De Aedificiis" **Transactions and proceedings of the American Philological Association**, 78, 171-183.
- 1948 "Procopius De aedificiis i. 4. 3.", **Classical Philology**, 43 (1), 44-45.
- 1949 "Paganism and Christianity in Procopius", **Church History**, 18, 89-102.
- 1953 "The Persian Campaign in Syria in A.D. 540", **Speculum**, 28 (2), 340-348.
- ECKSTEIN, A. M.: 2013 "Polybius, Phylarchus, and Historiographical Criticism", **Classical Philology**, 108 (4), 314-338.
- ELTON, H.: 2018 **The Roman Empire in Late Antiquity: A Political and Military History**, Cambridge University Press.
- EVANS, J. A. S.: 1968 "Procopius of Caesarea and the Emperor Justinian", **Historical Papers/Communications historiques**, 3 (1), 126-139.

- 1970 "Justinian and the Historian Procopius", **Greece&Rome**, 17 (2), 218-223.
- 1970 "Christianity and Paganism in Procopius of Caesarea", **Greek, Roman, and Byzantine Studies**, 12, 81-100.
- 1976 "The Attitudes of the Secular Historians of the Age of Justinian Towards the Classical Past", **Traditio**, 32 (1), 353-358.
- 1984 "The Nika Rebellion and the Empress Theodora", **Byzantion**, 54, 380-382.
- 1996 "The dates of Procopius' Works: a recapitulation of the evidence", **Greek, Roman and Byzantine studies**, 37, 301-313.
- FOWLER, R. L.: 1996 "Herodotos and His Contemporaries", **The Journal of Hellenic Studies**, 116, 62-87.
- FOX, M.: 2001 "Dionysius, Lucian, and the Prejudice against Rhetoric in History", **The Journal of Roman Studies**, 91, 76-93.
- FREND, D.: 1997 "The Religious Factor in Byzantine-Iranian Relations", **Bulletin of the Asia Institute**, 11, 105-122.
- Grafton, A., Williams, M.: 2006 "Christianity and the Transformation of the Book: Origen, Eusebius and the Library of Caesarea, Cambridge University Press (review).
- GREATREX, G.: 1996 "Stephanus, the Father of Procopius of Caesarea?", **Medieval Prosopography**, 17 (1), Special Issue: Late Antiquity and Byzantium, 125-145.
- 1997 "The Nika Riot: A Reappraisal", **The Journal of Hellenic Studies**, 117, 60-86.

- 2000 "Procopius the Outsider?", (ed. D. S. Smythe), **Strangers to Themselves: The Byzantine Outsider**, (Burlington, VT), 215-229.
- 2014 "Perceptions of Procopius in Recent Scholarship", **Histos**, 8, 76-121.
- 2016 "Malalas and Procopius", **Die Weltchronik des Johannes Malalas**, 169-187.
- HALL, L. J.: 2004 **Roman Berytus: Beirut in Late Antiquity**, Routledge.
- HANNESTAD, K.: 1960 "Les forces militaires d'après la guerre gothique de Procope", **Classica et Mediaevalia**, xxi, 136-183.
- HARL, K. W.: 1990 "Sacrifice and Pagan Belief in Fifth- and Sixth-Century Byzantium", **Past&Present**, 128, 7-27.
- HATAPKAPULU, M: 2007 "Tacitus'un German Kavimlerine Bakışı", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı, Latin Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul.
- HOWARTH, C.: 2014-15 "How Thucydidean is Procopius?", **MPhil Thesis**, Homerton College, University of Cambridge.
- HUNGER, H.: 1969/1970 "On the Imitation (ΜΙΜΗΣΙΣ) of Antiquity Byzantine Literature", **Dumbarton Oaks Papers**, 23/24, 15-38.
- IZDEBSKI, A.: 2013 "The Economic Expansion of the Anatolian Countryside in Late Antiquity: The Coast Versus

- Inland Regions”, **Late Antique Archaeology**, 10 (1), 343-376.
- JENKINS, F. W.: 2006 **Classical Studies: A Guide to the Reference Literature**, 2nd ed., Westport: Libraries Unlimited.
- KAEGI, W. E.: 1965 “Arianism and the Byzantine Army in Africa 533-546”, **Traditio**, 21, 23-53.
- 1990 “Procopius the Military Historian”, **Byzantinische Forschungen**, 15, 53-86.
- KAÇAR, T.: 2018 “Procopius in Turkish”, **Histos Supplement**, 9, 1-18.
- KALDELLIS, A.: 2004 **Procopius of Caesarea: Tyranny, History, and Philosophy at the End of Antiquity**, University of Pennsylvania Press.
- 2012 “The Byzantine Role in the Making of the Corpus of Classical Greek Historiography: A Preliminary Investigation”, **The Journal of Hellenic Studies**, 132, 71-85.
- 2015 **The Byzantine Republic: People and Power in New Rome**, Harvard University Press.
- KELLY, G.: 2004 “Ammianus and the Great Tsunami”, **The Journal of Roman Studies**, 94, 141-167.
- KELSO, I, A, O.: 1998 **Ammianus Marcellinus and Procopius of Caesarea: The Eastern Campaigns of Julian and Justinian, 4th and 6th Centuries AD**, Dalhousie University Halifax, Nova Scotia.
- KOCH, G.: 2007 **Erken Hristiyan Sanatı**, (çev. A. Aydın), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- KORTE, N. E.: 2004 “Procopius’ Portrayal of Theodora in the Secret History: ‘Her Charity was Universal’”, **Hirundo**, 3, 109-130.

- LANGE, N. D.: 1991 "The Classical Tradition in Byzantium", (ed. D. Cohn-Sherbok), **A Traditional Quest. Essays in Honour of Louis Jacobs**, 86-101.
- LEE, A. D.: 1989 "Procopius, Justinian and the *Kataskopoi*", **The Classical Quarterly**, 39 (2), 569-572.
- LENSKI, N.: 2012 "Byzantium and the Arabs in the Sixth Century, Volume II, Part 2: Economic, Social and Cultural History (Book Review)", **Speculum**, 87 (2), 608-610.
- LIEBESCHUETZ, W.: 1995 "Pagan Mythology in the Christian Empire", **International Journal of the Classical Tradition**, 2 (2), 193-208.
- LILIE, R-J.: 2014 "Reality and Invention: Reflections on Byzantine Historiography", **Dumbarton Oaks Papers**, 68, 157-210.
- MARINCOLA, J.: 1997 **Authority and Tradition in Ancient Historiography**, Cambridge University Press.
- MIGDAL, J.: 2012 "Magic, Demons and Apocalypse in the Composition of *History Arcana* by Procopius of Caesarea", **Iuvenilia Philologorum Cracoviensium, t. V Źródła Humanistyki Europejskiej** 5, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- MITCHELL, S.: 2016 **Geç Roma İmparatorluğu Tarihi**, (çev. T. Kaçar), İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayınları.
- MORLEY, C.: 2016 "Beyond the Digression: Ammianus Marcellinus on the Persians", **Journal of Ancient History and Archaeology**, 3/4, 10-25.
- MORRISSON, C.: 2014 **Bizans Dünyası Doğu Roma İmparatorluğu 330-641**, (çev. A. Bilge), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- PATCH, H. R.: 1948 "Procopius and Boethius, II", **Speculum**, 23 (2), 287.
- PATRICH, J.: 2007 Herodian Caesarea: The Urban Space, **The World of the Herods**, Vol 1 of the International Conference the World of the Herods and the Nabataens held at the Bristish Museum (17-19 April 2001), 93-131.
- 2011: **Studies in the Archaeology and History of Caesarea Maritima: Caput Judaeae, Metropolis Palaestinae**, Brill
- PAZDERNIK, C. F.: 1994 "Our Most Pious Consort Given Us by God": Dissident Reactions to the Partnership of Justinian and Theodora, A.D. 525-548", **Classical Antiquity**, 13 (2), 256-281.
- PAZDERNIK, C. F.: 2000 "Procopius and Thucydides on the Labors of War: Belisarius and Brasidas in the Field", **Transactions of the American Philological Association (1974-2014)**, 130, 149-187.
- PAZDERNIK, C. F.: 2006 "Xenophon's *Hellenica* in Procopius' Wars: Pharnabazus and Belisarius", **Greek, Roman, and Byzantine Studies**, 46, 175-206.
- RANCE, P.: 2005 "Narses and the Battle of Taginae (Busta Gallorum) 552: Procopius and Sixth Century Warfare", **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**, Bd. 54 (4), 424-472.
- ROUCHE, CH.: 1989 **Aphrodisias in Late Antiquity: The Late Roman and Byzantine Inscriptions**, London.
- SARANTIS, A.: 2009 "War and Diplomacy in Pannonia and the North-West Balkans during the Reign of Justinian: the Gepid Threat and Imperial Responses", **Dumbarton Oaks Papers**, 63, 15-40.

- SHADID, I.: 1971 "Procopius and Arethas Again", **Byzantion**, 41, 313-338.
- SCOTT, R. D.: 1985 "Malalas, The Secret History, and Justinian's Propaganda", **Dumbarton Oaks Papers**, 39, 99-109.
- 2017 "Malalas' Sources for the Contemporary Books, **Die Weltchronik des Johannes Malalas**, 217-234.
- SCHÖLLGEN, G., BRAKMAN, H., DIHLE, A., ENGEMANN, J., HOHEISEL, K., SPEYER, W., THRAEDE, K.: 2004 **Reallexicon für Antike und Christentum**, XX.
- SİNA, A.: 2007 "İlkçağ Tarih Yazımının Batı Anadolu Öncüleri: İI Lydialı Ksanthos The Western Anatolian Pioneers of the Writing of History of the Antiquity: II-Xanthus the Lydian", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 42 (26), 155-180.
- SIVAN, H.: 2008 **Palestine in Late Antiquity**, Oxford University Press.
- ŞAHİN, S.: 1999 "Wasserbauten Justinians am Unteren Sangarios in Bithynien", **XI Congresso Internazionale di Epigrapfia Greca e Latina**, 1999, 643-658.
- TAYLOR, R.: 1996 "A Literary and Structural Analysis of the First Dome on Justinian's Hagia Sophia, Constantinople", **Journal of the Society of Architectural Historians**, 55 (1), 66-78.

- TOZAN, M.: 2011
 “Halikarnassoslu Dionysios: Yaşamı, Eserleri ve Tarihçiliği”, **Uluslararası Bodrum Sempozyumu (12 Mayıs 2011)**, Bodrum, 551-560.
- TRAINA, G.: 1999
 “Faustus “of Byzantium”, Procopius, and the Armenian History (Jacoby, FGrHist 679, 3-4)”, **Novum Millennium: Studies on Byzantine History and Culture**, Routledge, 405-413.
- TREADGOLD, I.,
 TREADGOLD, W.: 1997
 Procopius and the Imperial Panels of S. Vitale, **The Art Bulletin**, Vol 79, No 4 (1997), 708-723.
- TREADGOLD, W.: 2007
 “The Byzantine World Histories of John Malalas and Eustathius of Epiphania”, **International History Review**, 29, 709-745.
- TROMBLEY, F. R.: 1985
 “Paganism in the Greek World at the End of Antiquity: The Case of Rural Anatolia and Greece”, **The Harvard Theological Review**, 78 (3/4), 327-352.
- TSAFRIR, Y.: 2005
 “Procopius on the Nea Church, the Cardo, and 'The Finger of Og' in Jerusalem / פרוקופיוס על כנסיית הנאה / הקרדו ו'אצבעו של עוג' בירושלים”, **Cathedra: For the History of Eretz Israel and Its Yishuv / קתדרה: לתולדות ארץ ישראל ויישובה**, Yad Izhak Ben Zvi, 5-30.
- WARMINGTON, B.: 2000
 “Review”, (Reviewed Work: He Propaganda of Power: The Role of Panegyric in Late Antiquity by Mary Whitby), **The Journal of Roman Studies**, 90, 252-253.
- WARD, W. D.: 2012
 “In the Province Recently Called Palestine Salutaris': Provincial Changes in Palestine and Arabia in the Late Third and Fourth Centuries C.E”

- Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik**, 181, 289-302.
- WHITBY, M.: 1983 "Theophanes' Chronicle Source for the Reigns of Justin II, Tiberius, and Maurice (A. D. 565-602)", **Byzantion**, 53 (1), 312-345.
- 1985 "The Long Walls of Constantinople", **Byzantion**, 55 (2), 56-583.
- 1985 "Justinian's Bridge over the Sangarius and the Date of Procopius' *de Aedificiis*", **The Journal of Hellenic Studies**, 105, 129-148.
- 1987 "On the Omission of a Ceremony in Mid-Sixth Century Constantinople: *Candidati, Curopalatus, Silentarii, Excubitores, and Others*", **Historia**, 36, 462-488.
- 1989 "Procopius and Antioch", (ed. D. H. French, C. S. Lightfoot), **The Eastern Frontier of the Roman Empire: Proceedings of a Colloquium held at Ankara in September 1988**, Oxford, 537-553.
- 1998 "Deus Nobiscum: Christianity, Warfare and Morale in Late Antiquity", (ed. M. M. Austin, J. D. Harries, C. J. Smith), **Modus operandi: Essays in Honour of Geoffrey Rickman**, London, 191-208.
- 2003 "Review: A Byzantine Chronicle in Latin", (Reviewed Work: Count Marcellinus and His Chronicle by B. Croke), **The Classical Review**, 53 (2), 394-395.
- 2003 "Review: The Late Antique Economy", (Reviewed Work: Agrarian Change in Late Antiquity: Gold, Labour, and Aristocratic Dominance by J. Banaji; Economy and Exchange in the East Mediterranean during Late Antiquity. Proceedings of a Conference

at Somerville College, Oxford, 29 May 1999 by S. Kingsley, M. Decker), **The Classical Review**, 53 (2), 442-444.

2003

“Review: A New Approach to Late Antiquity”, (Reviewed Work: The Evolution of the Late Antique World by P. Garnsey, C. Humfress), **The Classical Review**, 53 (1), 179-180.

WHITTAKER, J.: 1975

“Proclus, Procopius, Psellus and the Scholia on Gregory Nazianzen”, **Vigiliae Christianae**, 29 (4), 309-313.

Online Kaynaklar

Ian Colvin, Conor Whately, Miranda Williams, Chaired: Alexander Skinner.
<https://vcla.org.uk/events/research-webinar/procopius2018/>
(Erişim Tarihi 10.12.2018)